

UNGVÁRY KRISZTIÁN

A POTSDAMI HATÁROZATOK LEGENDÁI A TÖRTÉNETÍRÁSBAN

A magyarországi németek elűzéséről már a folyamat előkészítésének fázisában legendák keletkeztek. Tanulmányomban először azt kíséreltem meg felvázolni, hogyan született meg a döntés, és hogyan oszlik meg a felelősség a magyar kormányzat és a szövetségesek között. Írásom második részében pedig azzal foglalkozom, milyen tudományos és közéleti diskurzusok zajlottak a kérdéstről 1950 és 2015 között.

AZ ELŰZÉSHEZ VEZETŐ ÚT

A magyar szakirodalom általában a „németek kitelepítése”, a német ezzel szemben a „németek elűzése” kifejezést használja a magyarországi német népcsoport lélekszámának drasztikus csökkenéséhez vezető folyamatra. Kitelepítési akciók Magyarországon belül a későbbiekben is előfordultak, és nem folytak le erőszak

nélkül. Ennek ellenére úgy vélem, hogy a „kitelepítés” kifejezés nem szerencsés az események leírására, a „kényszmigráció” pedig túl szenttelen. Azok, akiket

1 A kérdésre lásd Ungváry (2012), itt különösen 258–281.

1950-ben Budapestről kitelepítettek, elvesztették ugyan lakásukat és vagyonuk jelentős részét, de nem veszítették el a hazájukat. A magyarországi németeket azonban arról a földről távolították el erőszakkal, amelyet ők elsődleges hazájuknak tartottak. Ezért pontosabbnak tartom, ha az „elűzés” kifejezést használom.

A magyarországi németek elűzésének komoly eszmetörténeti előzményei voltak. Szabó Dezső nyomán bizonyos körökben már a húszas évektől népszerűvé vált az a nézet, amely a politikai bajok fő felelőseit az „idegenekben”, pontosabban a rosszul asszimilált németekben és zsidókban látta.¹ A magyar politika emellett – szomszédaihoz hasonlóan – a homogén nemzetállam ideáját kívánta megvalósítani, és megmaradt nemzetiségei eltüntetéséért minden tőle telhetőt megtett, de

a célt ekkor még asszimilálással kívánta elérni. A magyarországi németek áttelepítésének ötlete Magyarországon – nem hivatalosan – már 1939-től felmerült, elsősorban azért, mert ekkor Hitler maga is „a német népesség nem tartható szilánkjainak” hazatelepítéséről beszélt, sőt a Hitler–Sztálin-paktum után ezt a politikai programot Kelet-Európa egy részén a „Heim ins Reich” (Vissza a hazába) akcióval végre is hajtotta.

A magyarországi németek – más országok német kisebbségeivel ellentétben – sokáig a mindenkori hatalom készséges partnereinek számítottak, amit az is illusztrál, hogy képviselőik 1944-ig a kormánypárt padsoraiban ültek. Mindez igen figyelemreméltó, ha tekintetbe vesszük, hogy a kormányzat 1940-ig a lényeges nemzetiségi kéréseket nem teljesítette, sőt a nemzetiségi iskolarendszert kimondottan visszafejlesztette. 1938 után – elsősorban a területi visszacsatolások következtében – a magyarországi németek politikai magatartása jelentősen radikalizálódott, amiben szerepe volt annak, hogy a szomszédos országok német népcsoportjainak nemzetiszocialista átállítása már jóval korábban megtörtént. Észak-Erdély és a Bácska visszacsatolásával igen jelentős és politikailag is példásan megszervezett német lakosság került Magyarország határain belülre. A magyar kormány ezt a tendenciát erősítette, amennyiben a német lakosság számára a Volksbund mellett egyetlen választást engedett, éspedig a teljes asszimilációt. Ennek ellenére a Volksbund még ebben az időszakban is különbözött a „külföldi némettség” többi szervezetétől. Nemzetiszocialista penetrációja korántsem volt teljes körű: vezetőjét nem Berlinből, a „Führerprinzip” alapján jelölték ki, hanem a tagság titkosan választotta, a Volksbund-iskolák a magyar tanfelügyelet alá tartoztak, sajtóját az állami cenzúrahivatal ellenőrizte, új Volksbund-szervezeteket csak a miniszterelnökség engedélyével lehetett alakítani. Annak ellenére, hogy az 1940-ben kötött magyar–német „népcsoport-egyezmény” intenciója német részről az

2 Spannenberger (2005), itt különösen 286–388.

volt, hogy abban „a népcsoport közjogi különállásáról” rendelkezzenek, a magyar fél el tudta érni, hogy a szövegben csak „a népcsoport-hoz tartozó személyek” kifejezés szerepeljen. Ezzel a Volksbund jogilag továbbra is „csupán” kultúregyesület maradt. A Volksbund vezetője, Franz Basch a nyilvánosság előtt ugyan sokszor átvett bizonyos náci propagandakliséket, de nem volt nemzetiszocialista, amit az is bizonyít, hogy szabotálni tudta a Berlinből követelt népcsoportadót, a német földek külön telekkönyvezését, a Deutsche Arbeitsfront megszervezését és a horogkeresztes karszalag viselését (és mellesleg egy zsidó nővel tartott fenn élettársi kapcsolatot).² A Volksbund vezetőinek frazeológiájából természetesen nem hiányoztak a nemzetiszocialista kifejezések, és sokukat nácinak is lehet minősíteni. Nézeteikkel azonban korántsem voltak egyedül. A magyar belpolitikában a kormánypárt jobbszárnyától a nyilasokig igen

sokan használtak rasszista és antiszemita kliséket, nem beszélve a különféle társadalmi szervezetekről, mint például a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete, a Baross Szövetség vagy az Ébredő Magyarok Egyesülete. Amennyiben a megbélyegzés kritériuma a náci politikával történő bizonyos mértékű azonosulás lett volna, akkor a Volksbund mellett több tucatnyi más társadalmi szervezettel szemben is hasonló radikalizmussal kellett volna eljárni.

A MAGYAR KORMÁNY DÖNTÉSE AZ ELŰZÉSRŐL

Dálnoki Miklós Béla kormánya első teendői között jelölte meg az Ideiglenes Nemzetgyűlés színe előtt 1944. december 21-én, hogy „Népi és demokratikus országot akarunk felépíteni, [...] megtisztítva a hazaáruló németiségtől (*Egy hang: Ki velük!*), amely mindent lekicsinyelve, amely magyar, kérkedve állott a hitlerista rablók szolgálatába és elárulta azt a Magyarországot, ami neki otthont adott, amikor vándorbottal a kezében és batyuval a hátán jött be a gazdag magyar vidékre letelepedni (*Egy hang: Deportálni őket!*).”³ Ezzel egyenlőségjelet tett egy etnikumhoz tartozás és a hazaárulás között.

Hasonló tartalmú nyilatkozatot tett Nagy Ferenc már 1944. november 29-én Pécsen.⁴ Ez jelzi, hogy az érintettek már ekkor az „ötödik hadoszlop” teóriájából

indultak ki, ellenségképüket tehát sovíniszta elvek motiválták. Ami egyébként egyáltalán nem meglepő jelenség: az összes szomszédos országban hasonló bűnbakkeresések nyomán bélyegeztek meg kollektívan egész népcsoportokat (elsősorban a németeket, de Szlovákiában a magyarokat). Önjelölt és túlbuzgó egyének már ebben az időszakban küldözgettek svábokat tárgyaló „faji” statisztikákat a miniszterelnökségre,⁵ és azok köre, akik a németek elűzése mellett kardoskodtak, a kommunista párttól egészen Horthy Miklósig terjedt – aki 1945. május 19-én nem volt rest ezzel a kéréssel fordulni VI. György angol királyhoz.⁶ Veres Péter saját bevallása szerint már 1945 márciusában tárgyalta a németek elűzéséről Vorosilov marsallal.⁷ Természetesen léteztek mérsékletre intő hangok is, de nem ezek voltak meghatározók.

3 Nemzetgyűlési Napló. 1944. I. kötet (1944 december 21.–1945. szeptember 13.) 11.

4 Bellér (1988) 162.

5 Lásd Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltára (MOL) XIX-A-1-I. dálnoki Miklós Béla miniszterelnök iratai, 118–119. Dr. Desseffy Sándor faji statisztikája a minisztériumok dolgozóiról. Desseffy 60 személy segítségével összesen 2300 személy „fajiságát” vizsgálta, és erről grafikonokat is készített. Érdemes idézni a magyarázó szöveget, amely kb. egy évvel a zsidóság deportálása után így hangzott: „Piros szín a magyar, a kék szín a német származást jelöli. Minél sötétebb a szín, annál fajtisztább, illetőleg fajilag öntudatosabb egyénekről van szó.”

6 H. Haraszti (1993) 15.

7 Veres (1963) 225–226.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány számára következményeiben már nyilvánossá vált a Szovjet Államvédelmi Bizottság 7161. számú határozata – illetve a Szovjet Védelmi Bizottság (SZTAVKA) 0060. számú parancsa –, amely a 17 és 45 év közötti kelet-európai német nemzetiségű lakosság „mobilizálását” rendelte el. Ez Magyarország, Románia, Jugoszlávia, Csehszlovákia területéről összesen 112 480 személyt érintett. Ezek az elhurcolások azonban sok esetben kiterjedtek olyanokra is, akiket csupán az NKVD illetékesei tartottak „németnek”. A szovjet szervek az akció keretén belül Magyarországról összesen kb. 30 ezer embert hurcoltak el a Gulagra.

A magyar politikusok természetesen minden eszközzel igyekeztek megakadályozni az elhurcolásokat, különösen akkor, ha magyar nemzetiségű állampolgárokról volt szó. Erdei Ferenc belügyminiszter és társai azonban hiába tiltakoztak. Egyetlen megoldás kínálkozott, éspedig az, hogy az elhurcolandók kontingenséből megpróbálják kivenni a magyar etnikumúakat,⁸ és gondoskodnak róla, hogy helyettük csak németeket deportáljanak.

A magyar kormány első, a németek elűzéséhez bizonyos mértékig kapcsolódó rendeletét Erdei Ferenc belügyminiszter adta ki 1945. január 5-én a németek összeírásáról. Ez még az előbb említett szovjet intézkedéssel állt szoros kapcsolatban, melynek végrehajtásához a magyar kormány tíz szakértőt is delegált az illetékes szovjet „elvtársak” mellé, arra hivatkozva, hogy a kérdésben „a magyar kormánnyal létesített megállapodás” [!] alapján járnak el.⁹ Erdei emellett egy ugyancsak erre a megállapodásra utaló titkos rendeletet is kiadott, amelynek eredetije máig nem került elő. A titkos rendelet szerint a szovjet deportálási akciók a magyar kormánnyal kötött megállapodás alapján történnek, és a deportálandók körébe csak „német származásúak” kerülhetnek.¹⁰ Hozzá kell tenni, hogy Erdei ekkor még ellenezte a németek totális elhurcolását. Révai József erre utalt Rákosi Mátyásnak írt levelében: Erdei és társai „teljesen megvadultak”, és azt a véleményt képviselik, hogy „ez ugyanaz, mint amit Hitler csinált a zsidókkal”.¹¹

A magyar kormány 1945. március 15-én a 600/1945. M. E. rendelettel hirdette ki a földreformot (ezt az Ideiglenes Nemzetgyűlés később az 1945. évi VI. törvénynyel szentesítette). A rendelet egyben az elűzés második (ha a szovjet deportálásokat nem számítjuk, az első) lépcsője volt, mivel kimondta, hogy a földtulajdon a Volksbund tagjaitól, illetve a német kisebbség tagjai közül gyakorlatilag bárkitől megváltás nélkül elkobozható. Ezzel az intézkedéssel, amely még az 1942. évi XV.

8 Erdei Ferenc belügyminiszter utasítása 1945. január 5-én. Sorsforduló (1970) 1. köt. 430. Nr. 242.

9 Zinner (2004) 23. Zinner itt a „megállapodás” kérdését nem említi, és ezzel kissé eltorzítja a rendelettel kapcsolatos felelősség kérdését. A rendeletet szó szerint közli Zielbauer (1990) 35.

10 Az 5005/1945. BM-rendeletre utal. Zielbauer (1990) 10.

11 Idézi Tóth (1993) 24.

törvénycikknél, azaz az ún. negyedik zsidótörvénynél is szigorúbb volt (mivel az legalább elvi kártalanításról rendelkezett), a családtagokkal együtt 33 308 „volksbundista” 176781 (más források szerint 204116) hold földjét kobozták el¹² (a későbbiekben pedig további kb. 300 ezer holdat koboztak el azoktól, akiket kitelepítettek¹³). Nyilvánvaló volt, hogy az így nincstelenné tett emberek elhelyezéséről is gondoskodni kell majd. Ezzel függött össze az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. május 4-i rendelete a Népgondozó Hivatal felállításáról, amelynek „népgondozási” feladata a „fasiszta németek kitelepítése” és a helyükre kerülők ezzel párhuzamos betelepítése volt. A két feladat összefonódására utal az is, hogy az Országos Földbirtokrendező Tanács feladata volt az internálótáborok felállítására is.¹⁴

Nem meglepő, hogy a földosztás kapcsán újraoszthatóvá tehető terület növelése gyűlöletkampányt is indukált a magyarországi németek ellen. Ezt 1945 áprilisától elsősorban a Nemzeti Parasztpárt és a Magyar Kommunista Párt indította, de különböző mértékben valamennyi koalíciós párt részt vett benne. Legkevésbé a szociáldemokrata párt támogatta az elűzés politikáját, de még a *Népszava* is közölt uszító cikkeket.

Ilyen előzmények után a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) adatokat kért a kormánytól a magyarországi németekről, anélkül, hogy bármilyen kitelepítési igényét jelezte volna. Dálnoki Miklós Béla 1945. április 16-án válaszolt a

SZEB elnökének. Közlése szerint a trianoni területen 540 ezer német anyanyelvű élt, és közülük 400 ezer (más források szerint ugyanabban az átiratban csak 320–340 ezer) volt volksbundista. A német nemzetiségűek számát az irat 360 ezer főben adta meg – ami enyhén szólva is abszurd, mert ezek szerint a miniszterelnök azt gondolta, hogy a németiség

12 Zinner (2004) 26.

13 A számokra lásd Tóth (1993) 218.

14 Földesi (2002) 235.

15 MOL XIX-A-1-I. dálnoki Miklós Béla miniszterelnök iratai, 98. 1945. április 18-i levél Vorosilovnak, illetve 1945. április 16-i kimutatás.

16 SZEB-jegyzőkönyvek (2003) 54.

90–95%-a volksbundista lett volna.¹⁵ Vorosilov tábornagy viszont erre alapozhatta a SZEB 1945. július 17-i ülésén elhangzott fejtegetését, miszerint Magyarország sváb lakossága 500 ezer embert tesz ki, és ebből mintegy 200 ezer személy kitelepítését kéri (a számokban tévedett, mert Gyöngyösi külügyminiszter átiratában 300 ezer fő szerepelt).¹⁶ Sokatmondó, hogy a SZEB említett ülésén Vorosilov azt közölte kollégáival: a kitelepítés kérdéséről *még nem ismeri kormány álláspontját*. Nem zárhatjuk ki, hogy nem mondott igazat, ám az biztos, hogy óvakodott nyíltan elkötelezni magát az ügy mellett.

Az említett számok távol álltak a valóságtól: az 1941-es népszámlálás során ugyanis a trianoni országterületen 487 414 személy vallotta magát német anyanyelvűnek és 303 419 német nemzetiségűnek. A trianoni területen 1944-ben a

Volksbund-tagok pontos száma nem állapítható meg, de azt tudjuk, hogy létszámuk 1942-ben kb. 150 ezer fővel érte el a csúcst, és nem valószínű, hogy a későbbiekben jelentősen növekedett volna. Ezzel szemben 1945 elejére a magyarországi németek összlétszámából mintegy 80 ezer fő hiányzott: meghaltak a háborúban, vagy Németországba menekültek. A magyar kormányzat tehát maga gondoskodott róla, hogy a „kitelepitendő svábok” kategóriájába kezdettől fogva eltűzött számok kerüljenek – ráadásul olyan időpontban, amikor ez az ügy még nem is érdekelte a nagyhatalmakat. A véletlen tévedést kizárhatjuk: a magyar statisztika ebben az időszakban európai színvonalú volt, a statisztikai adattárakhoz bárki hozzáférhetett. A Volksbund taglétszámával kapcsolatban egyébként legalább fel kellett volna merülnie annak a kérdésnek is, mi történjen azokkal, akik csak kényszer hatására léptek be a szervezetbe, illetve akik még 1944 előtt kiléptek. Ez azonban a kormányzat képviselőit egyáltalán nem érdekelte. Nem érdekelte őket a Volksbund-tagság pontos száma sem, amit egyébként ebben az időszakban lehetetlen lett volna meghatározni, mivel a szükséges dokumentumok nem álltak rendelkezésre. Ezért aztán – biztos, ami biztos alapon – arra törekedtek, hogy minden svábot volksbundistának minősítsenek.

A kormány előkészítő munkájára utalt az a sajtóközlemény, amely 1945. április 23-án jelent meg a *Bajai Hírlap*ban: „A kormány az egyik legfontosabb és legsürgetőbb feladatának tartja a hazai svábok kitelepítését. Erre vonatkozóan rövidesen rendelet jelenik meg. A Miniszterelnökség kisebbségi osztálya már fel is dolgozta a rendelethez szükséges anyagot, amelyből érdekes adatok derülnek ki. Magyarország területén a legutolsó népszámláláskor 540 000 német anyanyelvű lakos élt, akik közül kerekén 360 000 vallotta magát német nemzetiségűnek. A statisztika szerint a hazai sváboknak 638 337 hold föld volt a kezükben. A Volksbundnak kb. 340 000 tagja volt, csaknem

ugyanannyi, mint amennyi magát német nemzetiségűnek vallotta.”¹⁷

17 *Bajai Hírlap* 1945. április 23. Idézi Tóth (1993) 28., valamint Fehér (1993) 116–117.

A magyar kormányzat 1945. május 14-én pártközi értekezleten foglalko-

18 Pártközi értekezletek (2003) 46–69.

zott a kitelepítés kérdésével. Döntöttek róla, hogy a nagyhatalmak segítségét is igénybe véve „el kell intézni a svábkérdést”. Erdei Ferenc belügyminiszter arra is utalt, hogy a dolgot leplezetten kell szervezni, annak érdekében, hogy „a németiség legnagyobb része mégis kitelepíthető legyen”. Ez a kettős beszéd egyébként végig jellemző volt Erdeire és társaira. Természetesen pontosan tudták, hogy rasszista szempontokat nem célszerű nyíltan képviselniük, ezért miután a pártközi értekezleten gyakorlatilag megállapodtak benne, hogy a svábokat kollektív büntetéssel sújtják, leszögezték, hogy „itt nem a magyarországi svábság elintézéséről van szó, hanem a magyarországi hitleristáknak a felelősségre vonásáról”.¹⁸ A pártközi

értekezlet végeredményben az összes magyarországi német elűzéséről határozott, különbség csak abban volt, hogy a német állampolgárságot szerzetek és a volt SS-tagok kitelepítését azonnal kérni kell a Szövetséges Ellenőrző Bizottságtól, a többieket – amennyiben felelősségük megállapítható – összeköltöztetik, előkészítik a kitelepítésüket, a maradéknak pedig az „önkéntes” kitelepülést ajánlják fel, illetve az ország más területeire költöztetik szét őket.¹⁹ Végeredményben tehát senki sem maradhatott volna eredeti lakhelyén. Leleplező Erdei Ferenc parasztpárti vezetők előtt tett megjegyzése: „egyelőre nem lehet messzebbre menni [...] a generális kitelepítési tervek fölvetésével várni kell a nagyhatalmak állásfoglalásáig”. A magyar belügyminiszter tehát már ekkor is teljes kitelepítésben gondolkodott, és célját csupán taktikai okokból nem kívánta nyilvánosságra hozni.

Gyöngyösi külügyminiszter (FKgP) már 1945. május 12-én érdeklődött Alvary Frederick Gascoigne-nál, Nagy-Britannia budapesti képviselőjénél, vajon kormánya hogyan viszonyulna 200 ezer sváb kitelepítéséhez. Három nappal később

ugyanazt a kérdést az USA budapesti ügyvivőjének, Artur Schoenfeld követnek is feltette. Az USA és Nagy-Britannia diplomatái visszautasították a kitelepítési terveket. Gascoigne május 29-én is kérte Gyöngyösit, hogy várjanak még,

amire ő ironikusan csak annyit felelt, hogy „akkor a szovjetek fogják kezükbe venni a kérdést”.²⁰ Hasonló volt az USA álláspontja is: magyarországi képviselői 1945. június 12-én figyelmeztették a magyar kormányt, nem fogadják el a kollektív büntetés elvét. Ennek ellenére a magyar kormány 1945. július 5-én szóbeli jegyzékben azzal a kéréssel fordult a SZEB-hez, hogy segítse elő 200 ezer „fasiszta sváb” kitelepítését.²¹ Ám július 9-én a magyar külügyminiszter nem mástól, mint Puskin szovjet követől értesülhetett róla, hogy a Szovjetunió szerint „a svábok kitelepítése és Németországba elhelyezése igen nehéz feladat”, és rezignáltan vette tudomásul, hogy ez a hozzáállás „kellemetlenül lepte meg, mert ellentétben állt azzal a sugalmazással, amelyet [...] orosz oldalról [eddig] kaptunk”.²²

A brit politika elvileg nem ellenezte volna a németek kitelepítését. A Foreign Office 1943 nyarán még helyesnek tartotta, ha a kelet-európai régióból lehetőség szerint minden németet kitelepítenek. 1945-ben azonban már nem képviselték határozottan ezt az álláspontot. Egyrészt tartottak saját nyilvánosságuktól, és nem kívánták elkötelezni magukat, másrészt viszont ekkor már tisztában voltak azzal is, hogy a népeségmozgatás következményeit nekik kell viselniük: az elűzötteket a brit–amerikai szektoroknak kell felvenniük. Az USA álláspontja ennél is elutasítóbb volt.

A magyar kormány és a Szovjetunió között a kitelepítés kérdése dokumentálhatóan először 1945. május 16-án, a korábban említett pártközi értekezlet után

19 Idézi Tóth (1993) 34.

20 Seewann (1997) 61–62.

21 SZEB-jegyzőkönyvek (2003) 54. 2. lábjegyzet.

22 Zinner (2004) 46.

merült fel, amikor a kormány a SZEB-hez fordult, és az értekezleten megfogalmazottak alapján a németek kitelepítésének engedélyezését kérte. Gyöngyösi külügyminiszter Puskin követnek a kitelepítendőek számát 300 ezer főben jelölte meg, miközben néhány nappal korábban még 450 ezer főről beszéltek. Május 26-án a „fasiszta németek” számát a magyar kormány szóbeli jegyzékében 200–250 ezerre csökkentette. Valójában ez is jóval több volt, mint amennyi Volksbund-tagot Magyarországon össze lehetett volna gyűjteni. Figyelemre méltó a formálisan „szóbeli” jegyzék szövege: fogalmazványa több javítást is tartalmaz, ezek kivétel nélkül arra utalnak, hogy kitelepítési szándék belső kényszerből fakadt, és nem abból következett, hogy valamelyik nagyhatalom erőltette. Példa rá, hogy a kitelepítést először „kívánatosnak” mondták, majd „szükségesre” javították.²³

A Népgondozó Hivatal felállításáról rendelkező 1945. május 4-i, illetve az ezt kiegészítő július 1-jei miniszterelnöki rendelet²⁴ arról is rendelkezett, hogy „azokban a járásokban, amelynek községeiben a lakosság számottevő része az elmúlt években hitlerista [...] magatartást tanúsított”, az összes községben járási bizottságokat kell felállítani a németek viselkedésének felülvizsgálatára (nemzethűséget vizsgáló bizottságok).

A kormányt azonban egyáltalán nem érdekelte a bizottságok tevékenysége, bár működésük elvileg a minél teljesebb körű felelősségre vonást tette volna lehetővé. Az első 100 ezer felülvizsgáltról 1945. november 20-i határnappal készített statisztika szerint ugyanis 68 százalékukat találták nemzethűségi szempontból terheltnek.²⁵ Ez megdöbbentően magas és eltúlzott szám, különösen ha figyelembe vesszük, hogy az ellenőrzés minden 16 évesnél idősebb lakosra kiterjedt!

A járási bizottságok csak 1946 nyarán tudták volna befejezni munkájukat – ekkorra azonban már régen megindultak a kitelepítő vonatok. Ebből is látszik, hogy a kormányt az egyéni felülvizsgálat eredményei annak ellenére sem érdekelték, hogy biztos lehetett benne: a bizottságok terheltnek nyilvánítanak mindenkiket, akit csak tudnak.

A járási bizottságok azok összeköltöztetését is elrendelhetnék, akik ugyan semmilyen terhelt kategóriába sem estek, de nem tudták bizonyítani, hogy aktív antifasiszta

23 A fogalmazványt közli Marchut (2014) 10. melléklet. 352.

24 Az ideiglenes nemzeti kormány 3.820/1945. M. E. számú rendelete az 1.710/1945. M. E. számú rendelet 2. §-ának 5. pontja alá eső személyekre vonatkozó intézkedésekről és a Népgondozó Hivatal hatáskörének kiterjesztéséről.

25 Bellér (1988) 169. A nemzethűségi vizsgálatokról Kertész István 1945. november 29-én küldött egy jegyzéket a miniszterelnökségnek, amely feltehetően az említett statisztikával azonos. Ebben Kertész arra hivatkozott, hogy 96 községben végezték már el a vizsgálatokat, és azt mutatták ki, hogy az érintettek 30%-ának semmilyen kapcsolata sem volt a Volksbunddal, 38% pedig legfeljebb „támogatónak” és ezért „terheltnek” minősíthető. Lásd Tildy Zoltán kormányának... (2005) 359.

ellenállók voltak (13. §). A rendelet 6. §-a szerint a felülvizsgáltaknak kellett bizonyítaniuk, hogy nem bűnösök, ami azt jelentette, hogy aktívan szembeszálltak a Volksbunddal: „A bizottság kérelemre [sic!] megállapíthatja [sic!] azt is, hogy egyes német nemzetiségű személyek a hitlerista terror ellenére is nemzethűségüknek és demokratikus érzelmüknek bizonyosságát adták.” Sajátos megfogalmazás ez, hiszen a feltételes módban fogalmazott szöveg azt mondja ki, hogy a bizottság még akkor sem köteles mentesíteni valakit, ha antifasiszta tevékenységét hitelt érdemlően bizonyítani tudja.

A rendelet abszurd: ezen az alapon a teljes felnőtt magyar lakosságot felelőségre lehetett volna vonni, néhány tucat fegyveres ellenálló kivételével, amiért nem szállt szembe aktívan a Sztójay-, illetve a Szálasi-kormánnyal.²⁶

26 Bellér (1988) 168.

27 Cseresznyés (1988) 220.

28 Key vezérőrnagy válaszelevele Shvoy püspöknek 1946. január 24. Idézi Weidlein (1996) 385.

A kormány éppen ezért nem is tartotta fontosnak, hogy a politikai felülvizsgálat eredményét megvárja, már előre megjelölte a kitelepítendőek számát: 450, majd 300, végül 200 ezer fő. Egy idő után már a bizottságok működését sem finanszírozta.

²⁷ Egyértelmű tehát, hogy az egyéni vizsgálat említése csupán álcázás, fügefalevél volt, a valós szándék a totális kitelepítésre irányult, és a kitelepítendőek száma csak azért csökkent folyamatosan, mert a szervezők maguk is rájöttek, hogy egyszerűen nincsenek is annyian, akiket a totális kitelepítés egyáltalán érinthetne, illetve rájöttek arra is, hogy az eltúlzott számok hangoztatásával a felvidéki magyarságot is veszélyeztetik. Ez a veszély csak akkor szűnt meg, amikor a két kormány hosszas huza-vona után megállapodást kötött a magyar–szlovák lakosságcseréről.

A POTSDAMI HATÁROZATOK LEGENDÁI

A potsdami konferencia határozatait megelőzték az angol és amerikai fél arra vonatkozó kísérletei, hogy az egyre nagyobb mértékű, sehogyan nem szabályozott népességmozgatást valamilyen keretek közé szorítsák. Az úgynevezett „vad kitelepítés” ebben az időben elsősorban Csehországot, Lengyelországot és kisebb mértékben Jugoszláviát jellemezte. Hozzá kell tennünk, hogy ezek a kísérletek nem humanitárius megfontolásokból fakadtak, hanem abból, hogy a tömeges elűzés okozta szociális nyomor elsősorban az angol–amerikai szövetségesek kontrollálta zónára zúdult. Magyarországon a „vad kitelepítés” csak abban nyilvánult meg, hogy a német nemzetiségű lakosságot az országon belül koncentrációs táborba zárták, kiüldözésükre ekkor még nem került sor.

1945. július 5-én a magyar Külügyminisztérium a vázolt belpolitikai egyeztetések után átiratban kérte a SZEB támogatását, hogy 200 ezer németet telepíthesen ki.²⁸

A potsdami konferencia előkészítő dokumentumai is egyértelművé teszik, hogy a magyarországi németek elűzésének kérdése a magyar kormány kérésére került szóba, ahogy egyébként a konferencia során erre maga Sztálin is hivatkozott.²⁹ Ezt bizonyítja az is, hogy a romániai német népcsoport elűzése a konferencián fel sem merült – mivel a román kormány ilyet nem kért, holott Erdélyben több százezer német élt. Sztálint pedig a romániai és a magyarországi németek ügye önmagában nem érdekelte. Ezzel nem volt egyedül. A szövetségesek a magyar ügyet egyáltalán nem tartották fontosnak, amire az a megjegyzés is utal, hogy az „kevésbé sürgető”.³⁰ 1945. július 9-én G. W. Harrison, a brit külügyminisztérium német osztályának munkatársa memorandumot készített a kérdéssel a konferencia számára, amelyben szintén az szerepel, hogy a magyar kormány kéréséről van szó. Harrison egy magánleveléből azt is tudni lehet, hogy „a tárgyalások nem voltak egyszerűek – az oroszokkal soha nem egyszerű a tárgyalás... Szoboljev arra az álláspontra helyezkedett, hogy a lengyel és cseh kívánság a németek kiutasításáról történelmi misszió, amelynek a szovjet kormány nem kíván útjába állni. A szovjet kormánynak az az álláspontja, hogy az NSZEB feladata az áttelepített lakosság minél hamarabbi elhelyezésének elősegítése. Én és Cannon természetesen energikusan tiltakoztunk ez ellen a nézet ellen. Tisztáztuk, hogy a tömeges áttelepítés ötlete számunkra nyugtalanító. Mivel azonban nem tudjuk megakadályozni, biztosítani kívánjuk, hogy rendezett és humánus formák között történjen, valamint úgy, hogy a megszálló hatóságoknak ez ne jelentsen elviselhetetlen terhet. Dzsó bácsi [sic!] végül beleegyezett, hogy csatlakozzon a lengyel és a cseh kormány, valamint a magyar SZEB részére megfogalmazott kéréshez a kiutasítások felfüggesztéséről, amíg az NSZEB döntése meg nem születik.”³¹

A konferencián végül 1945. július 31-én, a 11. ülésen vitatták meg a kérdést, amelyről az albizottságokban a szovjet fél elzárkózása miatt korábban nem jutottak egyezségre. Ez a következőképpen történt: „Sztálin úr azt mondta, attól tart, hogy ez a dokumentum, amennyiben a konferencia elfogadja, nem lesz végrehajtható. Tény, hogy a lengyel, csehszlovák és magyar kormányok álláspontja az, hogy a németeknek menniük kell. Olyan körülményeket teremtettek, hogy maradásuk lehetetlen. Természetesen a lengyel, a csehszlovák és a magyar kormány formálisan elfogadhatja ezt a dokumentumot, de egy ilyen határozat üresjárat lenne. Byrnes úr arra hivatkozott, hogy az utolsó sorban van a tartalom magyarázata, hogy az említett kormányokat arra kérjük, hogy tartózkodjanak további akcióktól addig, amíg a problémát meg nem vizsgáltuk. Amennyiben ezek a kor-

29 Dokumente (1992) 982.; Ginder (2000) 24.; Marchut (2014) 189.

30 Dokumente (1992) 979–982. Idézi Marchut (2014) 189.

31 Dokumente (1992) 1006–1007. Idézi Ginder (2000) 23.

mányok nem utasítanak ki németeket, és nem kényszerítik őket távozásra, akkor a dokumentumnak nem is lesz semmilyen hatása. Más esetben viszont a kormányokat az együttműködésre kell kérni, és arra, hogy ezeket a dolgokat rendezetten hajtsák végre. Természetesen a tények bemutatása ebben az ügyben különböző. Értesüléseink szerint néhány esetben kényszerítettek németeket a távozásra. Más országokba történő távozásuk elviselhetetlen terheket jelent. Csak annyit javasoltunk, hogy szólítsuk fel ezeket a kormányokat együttműködésre, amennyire ez csak lehetséges.

Sztálin úr szerint a lengyelek és csehek azt fogják válaszolni, hogy ők nem adtak ki ilyen utasításokat. A németek elmenekültek. Amennyiben a többiek ragaszkodnak hozzá, Sztálin úr mégis beleegyezését adja.

Az elnök azt mondta, hálás lenne a marsall hozzájárulásáért. A dokumentum talán nem változtat sokat a helyzeten, de segítséget jelentene.

Attlee úr szintén azon a véleményen volt, hogy a konferenciának fel kell hívnia az említett kormányok figyelmét a lakosságukkal való bánásmódra.

Sztálin úr kijelentette, hogy nincsen ellenvetése.³²

Ezek után nem lehet kétséges, hogy a „határozatok” valójában milyen szándékkal jöttek létre, és mit is jelentettek a kitelepítést szorgalmazó országoknak.

A konferencia határozatai 1945. augusztus 2-án születtek meg. A határozat XIII. pontjának pontos szövege szerint „A három kormány minden vonatkozásban megvizsgálva a kérdést, elismeri, hogy a Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon maradt német lakosságnak vagy egy részének Németországba történő áttelepítésére vonatkozóan intézkedéseket kell foganatosítani. Egyetértenek abban, hogy bármiféle áttelepítés is történjék, annak szervezeten és emberséges módon kell végbemennie.”³³

32 Dokumente (1992) 1948. Idézi Ginder (2000) 24.

33 Halmosy (1983) 663. A határozat értelmezéséhez, különös tekintettel annak nyelvi megfogalmazására lásd Marchut (2011) 190–204.

Szó sem lehet tehát arról, hogy a potsdami határozat előírta volna a németek kitelepítését – erre a „bármiféle áttelepítés” kifejezés is utal. A határozat csupán opcionális jellegű volt, és a „szervezett és

emberséges” kifejezéssel valójában inkább arra adott lehetőséget az érintett kormányoknak, hogy a határozatra hivatkozva lassítsák kitelepítési akcióikat. Nem véletlen, hogy a határozat szövegéből mind Románia, mind Jugoszlávia hiányzott, holott mindkét országban jelentős német népcsoport élt. Ennek egyszerűen az volt az oka, hogy – különböző okokból – egyik ország sem kérte, hogy a nagyhatalmak foglalkozzanak ezzel a kérdéssel. Románia vezetői nem is akarták a németeket kitelepíteni, Jugoszláviában pedig saját hatáskörben oldották meg a kérdést: koncentrációs táborokkal, „vad elűzésekkkel” és gyilkosságokkal. Elvileg Magyarország is választhatta volna ezt az utat, mert legalábbis az első két eszköz egyes

magyar végrehajtók számára sem volt vállalható. Más kérdés, hogy – szemben a cseh és lengyel esettel, ahol tömegesen lehetett találni olyan embereket, akik vállalkoztak a brutális módszerek végrehajtására – Magyarországon lett volna-e ilyen intézkedéshez szükséges karhatalom. Annak fényében, hogy a magyar–német együttélés sokkal harmonikusabb volt, mint a lengyel–német vagy a cseh–német viszony, azt kell feltételeznünk, hogy a brutális és tömeges egyéni erőszakoskodás Magyarországon nem lett volna járható út. Nem tudhatjuk azt sem, hogy a nagyhatalmak hogyan reagáltak volna rá, ha a háborút veszített Magyarország a „vad elűzések” politikájával menekültek tömegét zúdítja szomszédaira. Ezek a körülmények mind abba az irányba hatottak, hogy – szemben más országokkal – a magyar kormánynak célszerű volt kitelepítési ötleteihez nemzetközi felhatalmazást, sőt segítséget is kérnie.

A potsdami határozatok előkészítő anyagai egyébként is arról tanúskodnak, hogy a szövetségesek a magyarországi németek ügyével nemigen kívántak foglalkozni. Ellenkező esetben maguk is készíthettek volna statisztikai kimutatásokat a magyarországi németekről, annál is inkább, mert az ehhez szükséges népszámlálási adatok Londonban, Moszkvában és Washingtonban is rendelkezésre álltak. A szövetségeseket azonban ez a kérdés annyira sem érdekelte, hogy az ügyben saját külügyi apparátusukat részletesebb munkára fogják. London és Washington gyakorlatilag mindent ráhagyott Moszkvára és a magyar kormányra. Utóbbi pedig ebben a kérdésben a szovjet külpolitika „hasznos idiótájaként”³⁴ viselkedett, amennyiben Sztálin politikai terveit – áttételesen – öntudatlanul támogatta, saját magának is súlyos károkat okozva. A Szovjetunióknak ugyanis kifejezetten jól jött, hogy Magyarországon boszorkányüldözést lehet indítani a magyarországi németek ellen, el lehet rabolni a vagyonukat, és szét lehet osztani a Baloldali Blokk és a kisgazdák szavazótáborához tartozók között. Fontos szempont volt, hogy a németiség bűnbakká tételével tompítani lehetett a háborúvesztés traumáját is. Emellett az sem volt mellékes szempont, hogy a bűnbakképzéssel („ötödik hadoszlop”) különböző belpolitikai feszültségeket is jól le lehetett vezetni, és elterelhették a figyelmet a kommunista párt hatalomszerző akcióiról.

A potsdami határozat tartalmának meghamisítása már néhány nappal később megkezdődött, amit mindenesetre megkönnyített, hogy a hivatalos szöveg nem vált azonnal nyilvánossá, sőt maguk a politikai vezetők is csak hetek múlva kapták meg. Kovács Imre *Gyönyörű elégtétel* című cikkében azt hangsúlyozta, hogy Magyarországnak ettől kezdve nincs más választása, köteles mindenkit kitelepíteni, és pedig kollektív [!] alapon. Más kérdés, hogy ezt a „kötelezettséget” Kovács

34 A kifejezést eredetileg Lenin használta a nyugati baloldali értelmiség Szovjetunióval szimpatizáló tagjaira.

Imre boldogan teljesítette.³⁵ Ugyanehhez az interpretációhoz csatlakozott a *Népszava* újságírója is.³⁶ A kor közszereplői tehát tudat alatt már ekkor érezhették, hogy erkölcstelenségeikre valamilyen állandóklást kell találniuk, és erre a pontosan nem is ismert potsdami határozatok kiválóan alkalmasnak tűntek.

Látszat szerint ez így is volt. Augusztus 9-én, egy héttel a potsdami határozatok után Szviridov altábornagy, a SZEB vezetője közölte dálnoki Miklós Béla miniszterelnökkel, hogy a Szovjetunió 400-450 ezer sváb „kitelepítését” látja szükségesnek. Szviridov is megjegyezte azonban, hogy „magától értetődően a kormány saját hatáskörében maga dönti el, hogy kit tekint kitelepítendőnek”.³⁷ Sokatmondó, hogy ez a közlés nem a SZEB testülete nevében és nem írásban történt: nyilván azért, mert a Szovjetunió nyomást akart ugyan gyakorolni, de tartózkodott attól, hogy ennek nyomai maradjanak. Ezek után augusztus 13-án, egy újabb kormányülésen vita alakult ki a kérdéstről, mivel néhány miniszter túl magasnak tartotta a kitelepítendőek számát. Fontos megjegyezni: a kormányülésen még csak nem is céloztak rá, hogy a „kitelepítést” a Szovjetunió kényszerítené a magyar kormányra. A kormányülésre készült előterjesztésében Erdei maga is azt írta, hogy „Vorosilov marsall üzenete alapján gyorsabb és radikálisabb eljárásnak a *lehetősége* merült fel. Megnyílt a *lehetősége* annak, hogy Magyarország teljesebben és gyorsabban megszabaduljon attól a nemzetiségtől, amelynek nagy része van abban, hogy az ország mai állapotába jutott.”³⁸ Mindezek után – a kormányhatározat szerint – arról döntöttek, hogy szükséges a német nemzetiség kitelepítése, mégpedig „a magyarság akaratából”.³⁹ Ennek ellenére az erről a Szovjetunióknak küldött jegyzékben az szerepelt, hogy „a szovjet kormány kérésére a magyar kormány végrehajtja a németek kitelepítését”.⁴⁰ Az ilyenfajta a csúsztatásokat a magyar kormány rendre elismételte: miközben belső határozataiban egyértelműen a kollektív büntetést írta elő (és ennek alapján hajtotta végre svábellenes, kifosztó állami intézkedéseit), a Szovjetunióknak 1945. december elején küldött jegyzékében, illetve hivatalos propa-

pagandájában újra elutasította a kollektív bűnösség elvének alkalmazását. Példa erre a szómágiára az is, amikor Miklós Béla miniszterelnök az 1945. augusztus 13-i kormányülésen azt mondta: „úgy kell megoldani, hogy ne prejudikáljon a magyarság esetleges kitelepítésének kérdésében. Ha elkerülhetetlen, akkor meg kell közelíteni a 400.000 főben megjelölt kitelepítendő tömegszámot, de akkor is hangsúlyozni kell a kollektív bűnösség kizárását.”⁴¹

35 Kovács Imre: Gyönyörű elégtétel. *Szabad Szó*, 1945. augusztus 18. 1.

36 Az előző cikket és ezt is idézi Marchut (2014) 194.

37 Uo. 195.; Tóth (1993) 37.

38 Idézi Marchut (2014) 195. Kiemelések – U. K.

39 Tóth (1993) 39.

40 Uo. 65. lábjegyzet.

41 Dálnoki Miklós kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1944. december 23.–1945. november 15. B kötet. Szerkesztette, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta

A felelősségáthárító akciók hátterében az áll, hogy a magyar politikusok számára legkésőbb Potsdam után egyértelművé vált: totális kitelepítési ötleteik nyílt hangoztatása a csehszlovákiai magyarok halálos ítéletét, vagyis totális kitelepítésüket jelentheti. Ezzel függött össze, hogy minden magyar politikus lezögezte, „nem lehet junktimba hozni” a németek és a magyarok kitelepítését, mert az egyik formálisan is a kollektív bűnösség elvén alapul, míg a másik nem. Attól azonban, hogy ezek az ünnepélyesnek szánt deklarációk elhangzottak, a lényeg természetesen nem változott. Mindenki tudhatta, hogy valójában ugyanarról a rasszista politikáról van szó, és a bátrabb kritikusok rá is mutattak: mindez nem sokban különbözik azoktól az elvektől, amelyek korábban a zsidótörvényekhez vezettek.⁴²

A magyar kormány felelősségáthárító akciói meglehetősen hamar felháborították a szovjet felet. 1945. augusztus 18-án Szviridov közölte Erdei belügyminiszterrel és Farkas Mihály államtitkárral: sérelmezi, hogy a magyar kabinet Vorosilovra hárítja a felelősséget a kitelepítésekért, és azt is hozzátette, hogy ez magyar ügy. Ennek fényében kell értékelni az ezt követő uszításait is. Hallgatói számára ugyanis ezután nyilvánvalóvá kellett válnia, hogy csupán Szviridov magánvéleménye az, hogy mindenkit, aki magát németnek vallotta, ki kell telepíteni, és az is csupán sugalmazás, hogy „ennél a kérdésnél nem szabad könyörületet ismerni! Acélspeprővel kell kiséperni őket!”⁴³ Erre utalt egyébként Szviridov azzal is, hogy kifejtette, az ügyben felesleges a túl sok tanácskozás, döntsön el mindent a belügyminiszter maga, mert ez „az ő feladata”, és „sok kérdést nem oldhat meg úgy, hogy minden véleményt meghallgat, hanem saját politikai vonalát kell következetesen követnie, tehát végeredményben a Belügyminisztérium nem demokratikus szerv, hanem forradalmi és diktatórikus”.⁴⁴ Szviridov tehát keményebb lépésre uszította ugyan a kormányt, de semmilyen kézzelfogható felhatalmazást nem adott rá, hogy az intézkedésekért a Szovjetuniót tehesék majd felelőssé.

Nyilvánvaló hogy a humanitárius megfontolások távol álltak Szviridovtól. Kétarcúsága azzal függött össze, hogy a szovjet kormánynak egyrészt jól jött a magyarországi németek minél nagyobb mértékű deportálása (mert ezzel koncessziókat tehettek a csehszlovákoknak, még több magyar átvételét megígérve), és a kitelepítés Sztálin számára egyébként is rokonszenves intézkedés volt. Másrészt viszont a Szovjetunió ebben az időszakban kifejezetten óvakodott attól, hogy bizonyos népszerűtlen intézkedéseket nyíltan rákényszerítsen a magyar lakosságra,

Szűcs László. /A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 28./ Budapest, 1997, Magyar Országos Levéltár, 60.

42 Lásd Kertész István, Bibó István és Keszthelyi Nándor megnyilatkozásait, amelyeket Tóth Ágnes, Marchut Réka és Zinner Tibor említett művei részletesen is idéznek.

43 SZEJ-jegyzőkönyvek (2003) 88–92.

44 Uo.

mivel ez zavarta volna a tervezett politikai forgatókönyv végrehajtását. Ellenkezőleg, a szovjet politikai forgatókönyvek a magyar kommunistáknak is azt írták elő, hogy a lehető legnemzetibb politikát hirdessék, és titkolják bolsevizálási programjukat. Erre utalnak Rákosi elszólásai is, amelyekben például a parasztpárt politikusait gyakorlatilag hasznos idiotáknak nevezi, Georgi Dimitrovnak 1945. május 5-i levelében pedig azt írja: „mi átengedtük nekik a magyar svábok elleni [...] kampány vezetését. [...] Sajtójukban elég jól csinálják.”⁴⁵

1945–46-ban a Szovjetunió a kommunista párt helyzetének stabilizálását tartotta prioritásnak Magyarországon. A párt szervezését majdnem a nulláról kellett megindítani. Ismerve a kommunizmussal szembeni előítéleteket, az MKP hivatalos irányvonala az volt, hogy a kommunista pártnak óvakodnia kell a proletárdiktatúra nyílt hirdetésétől, és mindent meg kell tennie annak érdekében, hogy a Szovjetunióval szembeni előítéletek csökkenjenek. Ez a magyarázat arra, hogy Szviridov és Vorosilov egyaránt tartózkodott az egyértelmű kényszer alkalmazásától. A piszkos munkát mással akarták elvégeztetni. Azt, hogy a szovjeteiket a magyarországi német népcsoport sorsa nem érdekelt annyira, hogy ebben az ügyben nyomást fejtsenek ki, a már említett romániai németiség kérdése is bizonyítja. Ha Sztálin egy németektől mentes Kelet-Európát látott volna szívesen, őket is ki kellett volna telepítenie. Ez azonban fel sem merült benne.

1945. augusztus 22-én újabb kormányülésre került sor, amelyen kiderült, hogy várni kell a fogadó fél szempontjából illetékes Német Szövetséges Ellenőrző Bizottság (NSZEB) válaszára.

1945. szeptember 11-én viszont Vorosilov marsall magához hívatta Miklós miniszterelnököt, és – az erről a miniszterelnökségen készített pro domo feljegyzés szerint – megkísérelt nyomást gyakorolni rá az NSZEB által még nem is engedélyezett kitelepítés tervezésének felgyorsítása érdekében. A további tárgyalások

azonban nyilvánvalóvá tették, hogy a Szovjetunió valójában még csak szállítóeszközöket sem tud nyújtani hozzá, rá-

45 Vass (1991) 271–272.

adásul az illetékes politikusok minden visszakérdezésnél kifejezetten tartózkodnak tőle, hogy a kitelepítésekre felhatalmazást adjanak. Volt tehát szovjet akarat, de korántsem mindenáron.

A feljegyzés szerint Vorosilov közölte Miklós Bélával: „benyomása szerint az Ideiglenes Magyar Nemzeti Kormánynak azon szándéka, hogy a magukat német nemzetiségűnek valló magyarok kitelepítését megvalósítsa – elakadt. A szovjet kormánynak ő jelentéssel tartozik erről az ügyről. A németiség kitelepítésének a kérdése a megoldás felé közeledik. Zsukov marsall Berlinben tárgyalásokat folytat.

Miklós Béla miniszterelnök a marsall tudomására hozta, hogy mi az első szóbeli üzenetére minisztertanácsi határozat alapján közöltük a tervünket írásban.

Ezt követően Szviridov altábornagy Erdei belügyminiszterrel további tárgyalásokat folytatott, melyben a tervünk érdemére nem nyilatkozott, ellenben közölte, hogy nehézségek vannak a szállítóeszközök tekintetében, azonkívül a marsallnak szóbeli üzenete nem tekintendő utasításnak, valamint a kitelepítés módját a magyar kormányra bízta. Ezután a marsall szeptember 11-én közölte az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnökével, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány nevében átiratban kéri az Ideiglenes Nemzeti Kormány tervét, illetőleg a németek kitelepítésének kérdésében [sic!], és pedig mennyit akarunk kitelepíteni és milyen metódussal!

Azt is közölte Puskin követ és Grigorjev követségi tanácsos jelenlétében, hogy ne várjunk ebben a kérdésben írásbeli felszólítást. Még azt is tudatták a miniszterelnökkel, hogy Potsdamban ezt határozták el.⁴⁶

A miniszterelnökség tehát ekkor azt tervezte, hogy 220–250 ezer „politikailag megbízhatatlan” feltétlenül kitelepítendő, és ezen felül „további 20%, mintegy 70.000 főnyi bizonyul olyanoknak, amely még szigorúbb megítélés alapján szintén kitelepíthető”. Magyarán: a miniszterelnökség még jelentősen meg is emelte Gyöngyösi külügyminiszter korábbi csökkentett számait! Az irat egyúttal elismerte, hogy nyolc napon belül lezárható az összes nemzethűségi vizsgálat, a kormány május 10-én maga kérte a SZEB-től a kitelepítést, és továbbra is változatlan szándéka a „német nemzeti-ségű népeiséget” – tehát nem a „fasiszta svábokat” – a legrovidebb időn belül kitelepíteni, amihez 22 gyűjtőhelyet jelöl meg, és segítséget kér a szállításban, mivel ehhez eszközei nem állnak rendelkezésre.⁴⁷

1945. október 13-án a SZEB elnöke ismét sürgette a kitelepítendő németekkel kapcsolatos adatszolgáltatást, mire Tildy (ekkor még csak a kisgazdapárt elnöke, 1945. november 15-től miniszterelnök) – az eddigiekhez képest először – jelezte, hogy a németek létszáma jóval alacsonyabb a korábban feltételezettnél, és közülük számosan kivételezésre méltók.

A számok kapcsán zajló huzavonák több dologra is utalnak. Egyrészt nyilvánvalóvá teszik, hogy a SZEB képviselőit, illetve a nagyhatalmakat a magyar helyzet nem érdekelte különösebben. Elég lett volna elővenniük és lefordítaniuk az 1941-es népszámlálásról kiadott kötetet ahhoz, hogy rájöjjenek: a magyar kormány feltétlenül dobálódzik a számokkal. Másrészt fontos leszögezni, hogy a számokkal való dobálódzás a magyar kormánytól indult ki – épp attól a testülettől, amely a leginkább tisztában volt vele, hogy az 1941-es népszámlálás adatait is súlyos tételek csökkentik. Még a legalacsonyabb, 200 ezer fő kitelepítéséről szóló szám is

46 MOL XIX-A-1-I. dálnoki Miklós Béla miniszterelnök iratai, 1. doboz 55/eln. 1945.09.14. Német nemzeti-ségű magyarok kitelepítése, 94–96.

47 Uo. 96–97.

48 Amint korábban is említettem, az 1941-es népszámlálás alkalmával 303 ezer fő vallotta magát német nemzetiségűnek. 80 ezer fő viszont – akiről nem tudhatjuk, hogy a népszavazáson minek vallotta magát, csak azt tudhatjuk, hogy valamilyen értelemben németnek számított – meghalt, elmenekült vagy a Gulagra hurcolták.

49 A szakirodalomban sokszor a Szövetséges Ellenőrző Tanács (SZET) kifejezés szerepel, ami annyiból helytelen, hogy azt sugallja, fölérendelt szervről van szó. Pontosabb, ha mind a németországi, mind a magyarországi szervezet esetén ugyanazt a terminológiát használjuk, mivel e testület magyar és német verzióinak angol, illetve orosz nyelvű megnevezése ugyanaz volt (németül nem, mert az NSZEB „Alliierte Kontrollrat in Deutschland” néven szerepelt, a SZEB-nek viszont nem volt hivatalos német neve). A lényeg az, hogy valójában mindkét szervezet a szövetségesek közös diplomáciai képviselőtét takarta az egyes országokban, hasonlóan a nagykövetségekhez. A kifejezés egyaránt fordítható „bizottságnak” és „tanácsnak”. Tanulmányomban az első verziót használom.

viszont igyekeztek menlevélnek felfogni a kétértelműségeket.

AZ „NSZEB-LEGENDÁRIUM”

Sokan az NSZEB, azaz a Németországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság⁴⁹ 1945. november 20-i „döntését”, illetve „határozatát” hozzák fel a németek elűzésének indoklásául. Ez azonban súlyos félreértéseken és tévedéseken alapul. Egyrészt, mert ilyen határozat nem létezik, 1945. november 20-án az NSZEB nem ülésezett. Másrészt az NSZEB csakis Németország vonatkozásában hozhatott döntéseket, más megszállt országok ügyeiben nem. Az NSZEB nem volt a SZEB fölérendelt szerve, ezért határozatai és döntései között nincs olyan, amely más országokból történő kitelepítésre utasításokat adna. Végül pedig az NSZEB 1945. november 20-án nem döntést hozott, hanem egy átiratban arról értesítette a SZEB-et, hogy az NSZEB fennhatósága alá tartozó területekre legfeljebb 500 ezer személy telepíthető ki. Ennek előzménye volt az az irat, amely tíz nappal korábban született Berlinben, és „A német lakosság Ausztriából, Csehszlovákiából, Magyarországról

– konzekvens végrehajtás esetén – a magyarországi német nemzetiségű lakosság többségének deportálását jelentette volna.⁴⁸

Az igaz, hogy a SZEB képviselőinek magatartása nem volt mindig teljesen egyértelmű. Leginkább a Szovjetunió esetében tételezhető fel, hogy informálisan érzékeltették: a kitelepítési ötleteket támogatják. A magyar kormány azonban sokféle módon kitérhetett volna: kérhetet volna a SZEB-et egyértelmű állásfoglalásra, kijátszhatta volna az USA és a Szovjetunió közötti véleménykülönbségeket, és jelentősen csökkenthette volna aktivitását. Jellemző módon azonban a lehetőségek közül szinte egyikkel sem élt, hanem kétértelműségekre kétértelműséggel válaszolt. Gyöngyösi külügyminiszter és néhány társa előtt feltehetően nyilvánvaló lett, hogy a tűzzel játszanak, amikor túlzott számokkal operálnak, mivel a bumeráng a szlovákiai magyarokra üthet vissza. Más kormánytagok

és Lengyelországból Németország négy megszállási övezetébe történő áttelepítése” címet viselte. A terv 6,65 millió személy jövőendő áttelepítéséből indult ki, ami sokkal kevesebb volt, mint a később ténylegesen elűzöttek száma, az áttelepítés idejét 1945 decembere és 1946 júliusa között irányozta elő, havi bontásban megállapítva a kitelepítendő kontingensek számát (ezt az időt sem tudták betartani, a kitelepítés lényegesen tovább tartott). Ebből is látszik, hogy meglehetősen hevenyészett és hozzávetőleges tervről beszélhetünk. Magyarország esetében azonban ez a terv semmilyen számot és kötelezettséget nem tartalmazott, csupán általánosságban tett említést arról, hogy népességmozgatás innen is várható – ez is igazolja korábbi megállapításomat arról, hogy a magyar ügy a szövetségeseket nem érdekelte igazán.⁵⁰ Ennek alapján készült tíz nappal később egy átirat, amelyben a Magyarországról maximálisan kitelepíthető egyének száma félmillió fő.⁵¹ Az átirat szövege szó szerint megegyezik a november 10-i, illetve 20-i irat szövegével, egyetlen, ám egy lényeges módosítást leszámítva: a 3/c pontban, amely „előzetes tájékoztató beosztás” gyanánt az egyes zónákat és az oda telepítendő személyeket tárgyalta, és a Csehszlovákiából az USA megszállási övezetébe telepítendő németek számát adta meg, szerepelt egy beszúrás: „Magyarországról 0,5 millió.” Mindez egyáltalán nem arra utal, hogy az irat készítői parancsot fogalmaztak meg. Sokkal pontosabb az irat fejezetének alcíme: „előzetes tájékoztató beosztás” (ami nem jelent kötelezettséget). Nem tudjuk, hogy az irat mitől vált „határozattá”. Lehet, hogy félrefordították, az is lehet, hogy a németek elűzésével amúgy szimpatizáló Vorosilov akart ezzel a magyar kormánynak menlevelet adni, az 1945. december 22-i minisztertanács iratai között mindenesetre szerepel egy Vorosilov-levél, amelyben ő a „Szövetséges Tanács határozatával egyetértésben” kérte a magyar kormány kitelepítési tervét. Azonban az állítólagos NSZEB-határozat fejcíme még a Vorosilov-verzióban is „Tervezet” és nem „Rendelet”.⁵²

Az ebben szerepeltetett félmilliószám feltehetően azzal függött össze, hogy korábban a magyar kormány Bevin brit külügyminiszterhez intézett jegyzékében félmillióban állapította meg a kitelepítendő németek számát,⁵³ il-

50 A szöveget 1945. november 10-i dátummal közli Habel (2003) 569. 1945. november 20-i dátummal megjelent: *Vertriebenen in der SBZ/DDR, Dokumente* I. Band, 62. és *Die Berliner Konferenz der drei Mächte. Der alliierte Kontrollrat in Deutschland. Die alliierte Kommandantur der Stadt Berlin*, Sammelheft 1. Berlin, 1946, 65.

51 Az átiratról a SZEB-jegyzőkönyvek összeállítója azt írta, hogy az jelenleg nem lelhető fel. A Tildy-kormány minisztertanácsi jegyzőkönyveit tartalmazó kötet azonban ismerteti a dokumentumot, amely szó szerinti fordítása annak, amit az NSZEB 1945. november 10-én, illetve 20-án elfogadott. Lásd Tildy Zoltán kormányának... (2005) 361–362.

52 Uo. 361. 9. sz. irat.

53 Erre a számról, illetve a jegyzékre, amelynek eredetije nem került még elő, Gyöngyösi külügyminiszter hivatkozott. Uo. 343.

letve dálnoki Miklós Béla miniszterelnök már idézett átiratában is így jelölte meg a kitelepítendőök körét.

Az érintettek is lehetőségként és nem kötelezettségként értették az előbbieket, ahogy a SZEB és a minisztertanácsi ülés jegyzőkönyve is bizonyítja. A SZEB jegyzőkönyve szerint Vorosilov „kapott a németországi SZEB-től egy leiratot [!] a svábok Magyarországról és más országokból Németországba deportálását illetően. [...] A dokumentum lényege Magyarország tekintetében a [következő]: valószínűleg maximálisan [!] 500.000 svábot deportálnak Magyarországról, akik mindannyian az amerikai zónába mennének.”⁵⁴ Vorosilov az említett dokumentummal kapcsolatos idézet után azt is mondta, hogy „a deportálásra váró svábok száma inkább 350.000 körül lesz”.⁵⁵ Magyarán, fel sem merült, hogy a félmillió szám valamilyen kötelezettség volna! William Key, a SZEB amerikai és Oliver Pearce Edgumbe, a SZEB angol tagja ugyan nem tiltakoztak, amikor Vorosilov félmillió sváb kitelepítését jelezte nekik, és ezzel függhetett össze, hogy Key a magyar kormányhoz 1945. december 11-én írt levelében 300–400 ezer kitelepítendőről írt.

Ritka eset, amikor egy kormányrendeletben nem létező iratokra hivatkoznak, de a németek elűzése kapcsán ez is megtörtént. 1945. december 22-én a magyar

kormány tartalmilag a kollektív bűnösség elvét alkalmazva határozta meg a kitelepítendőök számát (ugyanis a kitelepítést nem az érintettek politikai tevékenységéhez, hanem származásához kötötte), és erről kiadott 12.330/1945. M. E. rendeletében az NSZEB 1945. no-

vember 20-i – valójában nem létező – „határozatának végrehajtását” tüntette fel a rendelet kiadásának okául, ahelyett, hogy az NSZEB „tervezetét” jelölték volna meg ősforrásként. Igaz, ebben az esetben nem lehetett volna annak kötelező jellegére hivatkozni. Ezt leszámítva is meglehetősen furcsa volt az érvelés, amikor a kormány nem sokkal korábban, pontosabban 1945. december 1-jén még azt állította a SZEB-nek írt jegyzékében, hogy a nemzethűségi vizsgálatok csak 103 ezer személyt nyilvánítottak terheltnek, és ha a Volksbund-tagok számát is hozzáadják, akkor sem jön ki több, mint 200 ezer fő.⁵⁶ Az 1945. december 22-i minisztertanácsi ülés jegyzőkönyve szerint Nagy Imre belügyminiszter „saját nemzeti kötelezettségünkre” és a potsdami határozatra hivatkozott, és tartalmát meghamisítva azt állította, hogy abban 500 ezer német kitelepítését követelik. Magát a kitelepítést pedig úgy próbálta semlegesíteni, hogy nem „büntetőakción”, hanem „áttelepítésről” van szó.⁵⁷ Ehhez a szómágiához több társa csatlakozott. Gyöngyösi külügyminiszter azonban cáfolta Nagy Imrét, mert utalt rá, hogy a SZEB, illetve az NSZEB nem adott ilyen utasításokat. Tildy visszakanyarodott

54 SZEB-jegyzőkönyvek (2003) 111.

55 Uo. 112.

56 SZEB-jegyzőkönyvek (2003) 116. Lásd még MOL XIX-J-a-II-28.

57 Tildy Zoltán kormányának... (2005) 340–341.

oda, hogy mindenre a szövetségesek határozatai adnak alapot, mire a közlekedésügyi és a külügyminiszter egyaránt azzal tromfolt, hogy erről szó sincs, mert a magyar kormány kérte a kitelepítést. Bárányos Károly közellátásügyi miniszter visszakérdezett: „szeretné tudni, hogy a potsdami határozat egy abszolút diktátum-e vagy ránk bízta a végrehajtást? Fontos hogy tisztáztassék, mire vagyunk kötelezve, azt hajtsuk végre, de tovább ne menjünk.” Rákosi meglepetéssel hallotta a vitát, mert „hiszen mi magunk kértük a németek kitelepítését [...] Anglia, Amerika és a Szovjetunió 500.000 emberben szabta meg a határt” – vagyis Rákosi is elismerte, hogy az ominózus félmillió

fő a maximálisan kitelepíthetők, és nem

58 A vitára lásd uo. 76. sz. irat. 339–350.

a kitelepítendőek száma. Rögtön hozzá-

59 V. ö. Tildy Zoltán kormányának ... (2005) 348.

tette azonban, hogy a kitelepítést nem a

magyar kormány találta ki (ami nyilvánvalóan valótlanság). Tildy azzal próbálta meggyőzni minisztereit, hogy a „felelősség nem minket terhel [...] nem büntető szankcióról van szó”.⁵⁸ Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter hozzászólásában rámutatott, hogy azzal is eleget lehet tenni a potsdami határozatoknak, ha a németek „csak egy részét” telepítik ki – ezzel ő is elismerte, hogy nincsen szó kényszerről. Végül Tombor Jenő honvédelmi, Ries István igazságügyi és Bárányos Károly közellátásügyi miniszter nem szavazata ellenében kilenc igen szavazattal elfogadták az anyanyelvi alapon történő – tehát a kollektív bűnösség elvén nyugvó – kitelepítésről kiadott 12.330/1945. M. E. rendeletet. Három miniszter: Gordon István (pénzügy-), Keresztury Dezső (vallás- és közoktatásügy) és Bán Antal (iparügy) eredeti elutasító álláspontját megváltoztatva csatlakozott a javaslatához. A minisztertanácsi vita alapján egyértelműen kijelenthető: a minisztereknek minden demagóg propaganda dacára tudniuk kellett, hogy amit megszavaznak, azt ebben a formában senki sem kényszeríti rájuk.⁵⁹ Ez annál is inkább így van, mert azt is többen tapasztalhatták, hogy a szovjet fél, ha gyakorol is nyomást abba az irányba, hogy minél több németet elűzzenek, különösebben nem zavarhatja magát, ha ez mégsem következik be. Szviridov 1945. augusztus 9-i, majdnem félmillió szóbeli követelése után egy hónappal Vorosilov is szóvá tette ezt, majd két hónap telhetett el úgy, hogy az ügyben nem történt semmi, holott a szovjetek először három napon belül kívánták megkapni a teljes kitelepítési forgatókönyvet. Amennyiben a szovjet félnek tényleg fontos lett volna ez az ügy, nyilván nyomatékkal képviseli az érdekeit.

A BOTRÁNY

Az említett miniszterelnöki rendelet tehát valótlanságot állítva hivatkozott az NSZEB utasításaira. Az amerikai kormány már 1945. január 2-án tiltakozott ez el-

len az interpretáció ellen. Kiemelték, hogy szó sincs kötelező előírásról, egyáltalán nincs olyan követelés, hogy 500 ezer németet vagy a teljes német lakosságot ki kell telepíteni, sőt az USA kedvezően fogadná a kitelepítendőök számának csökkentését. A tiltakozókhoz csatlakozott Vorosilov is, aki írásban igazította helyre Tildy Zoltánt. A magyar kormány kitelepítési rendeletéből „az következik, hogy a svábok kitelepítése Magyarországról Németországba nem a magyar kormány kérése, hanem a Németországi Szövetséges Ellenőrző Tanács döntése alapján történik. A valóságban, mint tudja, a magyar kormány 1945. július 5-én 30/986/pol. 1945. sz. szóbeli jegyzékében kéréssel fordult a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz, és segítségét kérte a sváboknak Magyarországról történő kitelepítéséhez. A Németországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság döntése csupán a magyar kormány kérelmének kielégítése” – írta 1946. január 5-i levelében Tildynek, majd kérte a kormányrendelet átfogalmazását. Ehhez csatlakozott az USA képviselője, Key tábornok is, aki azt javasolta: a kormányrendelet arra utaljon, hogy az NSZEB csupán „engedélyezte” a magyar kormány kérését. Vorosilov azt is hozzátette, „arról is intézkedik, hogy a magyar újságok a kitelepítésről úgy informálják a közvéleményt, hogy az a magyar kormány kezdeményezésére folyik”.⁶⁰ Frank D. Merrill amerikai tábornok

60 SZEB-jegyzőkönyvek (2003) 140.; Fehér (1988) 83.

61 Idézi Marchut (2014) 200., 356–357.

pedig január elején az SZDP külpolitikai osztályvezetőjével közölte aggodalmait, és kifejtette azt az egyébként korábban már többször leszögezett tényt, hogy a potsdami határozatok csak a lehetőséget

jelentik, és az NSZEB részéről emlegetett magas számok nem a kitelepítendőök, hanem a kitelepíthetők maximális számaira vonatkoznak.⁶¹ Az ügyben tehát megállapítható a nagyhatalmak felelőssége is, de elsősorban azért, mert eleinte egyáltalán nem érdekelte őket, hogy a magyar fél nagy számokkal dobálódzik, sőt a Szovjetunió igyekezett is támogatni őket ebben, majd amikor szorítani kezdett a cipő, úgy tettek, mintha semmi közük sem lett volna a dologhoz. Mindez részben arra is utal, hogy az angol és amerikai SZEB-képviselők sokáig nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget a kérdésnek, és csak akkor kezdtek felelősséget vállalni, amikor azzal szembesültek, hogy kormányaiknak rendkívüli terhet jelent a több millió elüldözött életfeltételeinek biztosítása.

A felelősség oroszlánrésze azonban a magyar kormányé. A magyar kormány mozgásterét mi sem illusztrálja jobban, mint hogy az állítólag mindenható SZEB utasítását, melyben az elűzési rendelet átfogalmazását kérte, sokáig sabotálni tudta. Sőt hónapokon keresztül nem tettek eleget Vorosilov kérésének sem!

Shvoy Lajos székesfehérvári püspök 1945. január 8-án levelet írt Key vezérőrnagynak, és panaszt tett nála, mert a magyar kormány az NSZEB döntésére hivatkozva rendelte el a kitelepítéseket. Key 1946. január 24-i válaszában ismét kate-

gorikusan leszögezte, hogy a kezdeményezés a magyar kormány kizárólagos felelőssége, az NSZEB ebben az ügyben csupán arra ügyel, hogy az akció humánusan történjen: „az áttelepítésről mindennemű bírálat, tüntetés vagy javaslat a magyar kormányhoz intézendő, nem pedig a SZEB-hez vagy a benne képviselt kormányok valamelyikéhez” – zárta sorait.⁶² Hozzá kell tenni, ez eléggé cinikus válasz volt, Key is pontosan tudta, hogy százezreket nem lehet humánusan deportálni.

A SZEB-re mutogatás az SZDP-n belül is botrányt okozott. Szalai Sándor, a párt külpolitikai és nemzetiségi osztályának vezetője ugyanis rámutatott, hogy a potsdami határozatok kötelezően semmit sem írnak elő, és az egész eljárás a szociáldemokrácia megcsúfolását jelenti. Hasonlóan kritikus hangok jöttek a BM törvényelőkészítő főosztályától (Bibó István), a nemzetközi kapcsolatokért felelős főosztálytól (Keszthelyi Nándor) és a KÜM békeelőkészítéssel foglalkozó osztályától is (Kertész István). „A rendelet egész konstrukciója és szelleme hű másolata a magyarországi zsidóellenes rendeleteknek” – szögezte le például Kertész István, aki ekkor még nem próbálta meg a felelősséget a nagyhatalmakra hárítani.⁶³

A Nemzetgyűlés 1946. február 12–13-án tárgyalta a kérdést. A vezérszónokok jelentős része durva hangnemben uszított a magyarországi németek ellen.

A kommunista Losonczy Géza, Révai József államtitkára „újabb történelmi honfoglalásról” beszélt, a Nemzeti Parasztpárt vezérszónoka, Kondor Imre „a gyarmati viszony likvidálását” emlegette, radikalizmust követelt, helyeselve a kollektív felelősségre vonást. Nagy Ferenc miniszterelnök kiemelte, hogy a potsdami döntés „módot ad” a kitelepítésre, kötelezettségről nem beszélt. Ugyanúgy, mint korábban, az 1938 és 1942 között hozott zsidótörvények esetében, a parlamenti vitában most sem hangzott el, hogy a törvényjavaslatok külső kényszerből fakadnának, holott a képviselők – ha úgy gondolják – legalább célozhattak volna rá, hogy nem azonosulnak a rasszista intézkedésekkel.⁶⁴

A magyar propaganda állandósult kísérletei a felelősség áthárítására egyre ingerültebbé tették a SZEB tagjait. 1946. február 6-án Szepessy Géza, a Népgondozó Hivatal országos vezetője azt nyilatkozta az MTI-nek, hogy azért nem lehet egyéni elbírálás, mert ilyet a potsdami „határozatok” nem ismernek. A SZEB újabb tiltakozására a miniszterelnökségnek utasítania kellett a külügyminisztert a hasonló félremagyarázások elkerülésére. Ezzel azonban még csak belső fórumokon kellett elismerni, hogy a potsdami határozatokra hivatkozás hazugság: „A sajtóban megjelent cikkek azt a benyomást kelthetik, mintha a magyar kormány, illetve a magyar közvéleményt tájékoztató hivatalos szervek az akció kezdeményezéséért és az akcióval kapcsolatos visszasságokért a Szövetséges Hatalmakra

62 Idézi Weidlein (1996) 385–386.

63 Tóth (1993) 45.

64 Nemzetgyűlési Napló 1945. 1. kötet (1945. november 29.–1946. május 9.) 442–511.

kívánnák háritani a felelősséget. [...] téves volt a potsdami határozatnak a magyar kormány által adott olyan értelmezése, mely szerint a Magyarországgal fegyverszünetet kötött Főhatalmak határozata értelmében a németeket kollektíve kell Magyarországra területéről kitelepíteni.”⁶⁵

1946. augusztus 30-án végül a kormány mégiscsak kénytelen volt kiadni egy nyilatkozatot. Ebben elismerte, hogy „[a] potsdami egyezmény a magyar kormánynak lehetőséget adott, hogy a német lakosságot Németország területére telepíthesse. A magyar kormány – élni akarván ezzel a lehetőséggel – az érdekelt amerikai katonai kormányzattal megegyezett, amelynek értelmében az áttelepítés rendezett és emberséges módon fog történni.”⁶⁶

Az elűzések leállása egyértelműen az USA közbelépésének volt köszönhető. A SZEB üléseinek jegyzőkönyvei bizonyítják, hogy Key tábornok egyre több – és a magyar kormány számára teljesíthetetlen – követelményt támasztott ezzel kapcsolatban, például a kitelepítendőek ellátását készpénzzel. Érdekes volt a szovjet fél reakciója: egyrészt ugyan követelte a deportálások folytatását Németország USA által megszállt övezetébe, másrészt viszont sokáig nem kívánt élni azzal a lehetőséggel, hogy saját szektorában, a későbbi NDK területén vegye fel a deportáltakat, holott ezt minden további nélkül meg tudta volna szervezni. Az ok egyértelmű: a Szovjetunió sem kívánta saját helyzetét nehezíteni azzal, hogy az egyébként is súlyos helyzetben lévő keletnémet területeken további feszültségeket teremt. Nagy-Britannia álláspontja kétértelmű volt: eleinte az USA képviselőit támogatták, 1946. december 23-án viszont a szovjet fél mellett foglaltak állást. 1947. március 28-án végül az NSZEB leállította a deportálásokat. Így annak utolsó fázisára, amely csak a Szovjetunió szervezésében folyt, és célállomásként keletnémet területeket érintett, 1947 második felétől került sor. Sokatmondó azonban, hogy az ekkor deportáltak létszáma jóval csekélyebb volt, mint korábban tervezték (kb. 50 ezer fő). Igaz, hogy különböző szovjet diplomaták informálisan megemlíthették magyar partnerüknek, hogy „minden svábot ki kell telepíteni” (például Gyekanozov külügyminiszter-helyettes 1946. április 1-jén ezt mondta Szekfű Gyulának), de a szavakon túl semmit sem tettek azért, hogy igényüket érvényesítsék. Sokáig még arra sem voltak hajlandók, hogy vállalják a kitelepítendő svábok befogadását saját megszállási övezetükbe.

65 Idézi Fehér (1988) 97.

66 *Szabad Szó*, 1946. augusztus 30. Idézi Marchut (2014) 199.

A felelősségáthárítás az érintettek számára teljesen nyilvánvaló volt, ezt bizonyítják Balogh István miniszterelnök-

ségi államtitkár 1946. március 6-án Thirring Lajoshoz és a vele együtt a KSH ügyeiben eljáró Elekes Lajoshoz intézett szavai: „Mi hazudtunk. Potsdamban szó sem volt a kollektív alapú kitelepítésről. [...] A mai eljárás nem helyes, az ame-

rikiak a Potsdamra hivatkozás miatt tiltakoztak.”⁶⁷

Más formában Rákosi Mátyás is így nyilatkozott, néha meglepő nyíltsággal a sajtó előtt is: „[...] közölte a taksonyi telepésekkel, hogy ezek az országszerte általános panaszok hamarosan megfelelő megoldást nyernek, remény van ugyanis arra, hogy addig is, amíg az amerikaiak újra lehetővé teszik, hogy a potsdami szerződés értelmében Németország amerikai zónájába legyenek szállíthatók a kitelepítendő svábok, a Szovjetunió jön Magyarország segítségére oly módon, hogy bizonyos számú svábot Németország szovjet zónájába befogad.”⁶⁸

Rákosi és Molotov 1947. április 29-i megbeszélésén is felmerült a „svábkérdés”. Molotov ezen a belső és bizalmas tárgyaláson is csak annyit jegyzett meg, hogy magyar partnerei „elszalasztották a kedvező pillanatot”, de egy szóval sem említette, hogy a szovjet kormány a kérdésben bármilyen kötelező igénnyel lépne fel.⁶⁹ Ezzel a megjegyzésével feltehetően arra célzott, hogy 1945 végén a SZEB jegyzékei nyomán a magyar kormány meglehetősen feszített ütemtervet állapított meg az elűzésről, ennek menetrendjét azonban képtelen volt betartani.

A magyar kormány álláspontjáról leginkább a kitelepítések gyakorlati lebonyolítása árulkodik. Az áldozatok egyéni felelőssége ugyanis a legritkább esetben játszott szerepet, sokkal fontosabb volt vagyoni helyzetük, azaz ezzel összefüggésben a rablás lehetősége, hasonlóan az 1944-es zsidóellenes intézkedésekhez. A rossz földdel rendelkező sváb családok maradhattak (például Ófaluból rossz földjeik miatt csak 14 főt telepítettek ki, míg a hasonló méretű, ám jóval inkább asszimilálódott herceggúti németek esetében ugyanez a szám 136 főt is elért⁷⁰).

A továbbiak jobb megértése érdekében összefoglalom a magyarországi németek elűzésével kapcsolatos legfontosabb tényeket.

- a) A magyarországi németek elűzésének jóval 1945 előttre nyúló eszmetörténeti előzményei vannak.
- b) A magyarországi németek elűzését a „demokratikus” magyar kormányzat 1944 végétől politikai programnak tekintette, és ebben ekkor még semmilyen külső kényszer nem játszott szerepet. Mindez összefüggött azzal, hogy az antifasiszta politika a magyarországi németeket kiáltotta ki a háború fő felelősenek.
- c) Az elűzésről folytatott belső politikai viták bizonyítják, hogy a kormány tagjai nyíltan ugyan nem kívánták vállalni a kollektív felelősségre vonás

67 Thirring Lajos feljegyzését idézi Bank-Óze (2005) 174. A kérdéses időszakban Elekes a KSH elnöke is volt.

68 *Somogyvármegye*, 1947. június 21. Idézi Mikonya József: *Egy halk megjegyzés – a kitelepítésről. Élet és Irodalom*, 1987. augusztus 28. 2.

69 Moszkvának jelentjük (1994) 203–204.

70 <http://www.svabkitelepites.hu/svab011158.html>. A számokban a Szovjetunióba deportált személyek is szerepelnek.

- tézisét, de a gyakorlatban túlnyomó többségük mégiscsak kollektív felelősségre vonásnak nevezhető megoldásokat támogatt.
- d) Az elűzéssel kapcsolatos rendeletek végső soron mind a kollektív felelősségre vonás jegyében készültek.
- e) A politikai döntéshozók működésük során teljesen tudatában voltak annak, hogy a totális kitelepítéssel kapcsolatos valós szándékukat a magyarországi németek egyéni felelősségét hangoztató deklaratív politizálással – azaz lényegében szómágiával leplezik.
- f) A magyar kormány mindent megtett annak érdekében, hogy kitelepítési terveihez nemzetközi felhatalmazást kaphasson, mert ebben intézkedéseire egyfajta menlevelet látott. Erre szüksége is volt, mert nem volt szuverén állam, és nem volt lehetősége arra sem, hogy a „vad elűzések” politikáját tömegesen alkalmazva szabaduljon meg nemkívánatos nemzetiségeitől.
- g) A „potsdami határozatok” Magyarországra vonatkozó része a magyar fél kívánságára született.
- h) A nagyhatalmak közül csak a Szovjetunió támogatta aktívan a kollektív felelősségre vonásra alapozott kitelepítési elképzeléseket, támogatása azonban nem ment túl a sugalmazásokon. Még a Szovjetunió képviselői is óvakodtak tőle, hogy a magyar kormánynak bármilyen írásos felhatalmazást adjanak. Anglia a kérdésben inkább passzív magatartást tanúsított, az USA képviselői pedig elutasították a kollektív felelősségre vonást, a magyarországi kitelepítések folyamatában hallgattak, vagy mérséklően léptek fel.
- i) A szövetségesek által állítólagosan kötelezettségként meghatározott számok minden esetben csupán a maximálisan kitelepíthetők számára vonatkoztak, ebből adódóan csak lehetőséget, de nem kötelezettséget jelentettek.
- j) Az NSZEB 1945. november 20-án semmilyen „döntést” nem hozott a kitelepítés kérdésében.
- k) Az elűzésre mérséklően hatott, hogy a magyarországi németekkel közvetlenül együtt élő lakosság jelentős része segítette az üldözötteket.
- l) A kitelepítés döntő kritériuma nem az érintettek politikai felelőssége, hanem vagyoni helyzete volt.
- m) Az elűzések leállítását nem a magyar kormány mérséklő magatartása, hanem az USA elzárkózása és a Szovjetunió egyre csökkenő érdekeltsége idézte elő.

INTERPRETÁCIÓK NÉMETORSZÁGBAN ÉS AZ EMIGRÁCIÓBAN

A Német Szövetségi Köztársaságban eleinte három értékelés alakult ki. Az NSZK kormányában 1949-től külön minisztérium foglalkozott az elűzöttek ügyeivel, akik az összlakosság több mint 15 százalékát tették ki. Ez a minisztérium adta ki

Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa címmel nyolc kötetben a németek elűzésével kapcsolatos forrásokat. A Magyarországot tárgyaló második kötet 1956-ban jelent meg. A szerkesztők ekkor még azt gondolták, hogy feltehetően a Szovjetunió kérésére került bele Magyarország a potsdami határozatok kitelepítéssel kapcsolatos szövegébe. A Theodor Schieder vezette munkaközösség emellett abból indult ki, hogy a kitelepítés kérdésében folyamatos titkos huzavona zajlott a szovjetekkel, akik minél több német kitelepítését követelték. Azt is feltételezték, hogy a kormányzat eredetileg csak a Volksbund tagjait kívánta kitelepíteni.

A Magyarországról emigrált politikusok (Varga Béla, Borsody István, Nagy Ferenc és társaik) lelkesen csatlakoztak ehhez az interpretációhoz, annál is inkább, mert a kötet megjelenése előtt is ugyanezt az álláspontot képviselték, és könnyen lehet, hogy hatással is voltak a kötet tartalmára.⁷¹ Nagy Ferenc emlékiratában azt állította, csak 1946 elején tudta meg, hogy a potsdami döntés nem kényszerítette, csupán felhatalmazta Magyarországot a németek kitelepítésére, és hogy Vorosilov félrevezette a magyar kormányt, amikor arról értesítette, hogy a németeket köteles kitelepíteni.⁷² A kérdés tudományosnak szánt összefoglalását Kertész István, a Külügyminisztérium volt békeelőkészítő osztályának vezetője készítette a *Südosst-Stimmen* 1953. évi különszámában.⁷³ Az 1945-ben egyébként mérséklő szerepet vállaló Kertész ebben összefoglalta és tudományos mezbe öltöztette a kérdés teljes legendáriumát, amely a következő mítoszokból áll: kényszerített kezdeményezés, heroikus küzdelem a szovjetekkel a hűséges németek megmentésére, Vorosilov parancsai a kitelepítésről és a kitelepítést ellenző magyar közvélemény.⁷⁴

A magyarországi németek XX. századi történetének első számú kutatója a nyolcvanas évektől Gerhard Seewann. Írásai megjelennek a német tudományosság általános fórumain, a Magyarországról elűzött németek tudományos kiadványaiban és a rendszerváltás után Magyarországon is. Seewann kiterjedt munkásságában⁷⁵ egyértelműen a magyar fél felelősségét hangsúlyozta, és a szövetségeseket csak második helyen említette.

Említést érdemel az 1961-től megjelenő *Suevia Pannonica* évkönyv, amelyben döntően volt magyarországi német értelmiségiek publikálnak. Szerzői közül elsősorban Paul Ginder tárgyalta a felelősség kérdését, Seewann-nal azonos következtetésekre jutva.⁷⁶

71 Varga Béla a Stuttgarter Rundfunk 1951-es adásában. Szövege megjelent az *Unsere Post* 1951. július 22-i számának 3. oldalán és közli Weidlein (1996) 353.; Nagy (1990) 1. köt. 173.

72 Nagy (1990) 1. köt. 173.

73 Kertész (1953).

74 A kérdésre részletesebben lásd Kaltenecker (2001, 2003, 2004).

75 Egyik fontos tanulmányának kivonatos verziója magyarul is megjelent: Seewann (2003).

76 A periodika jelenleg is megjelenik, szerzői között 1984-től minden évben volt magyarországi történész,

illetve germanista. Ginder legfontosabb munkája a kérdésben: Ginder (2000). Lásd még az Interpretációk a rendszerváltás után című fejezetet is!

77 Fontosabb munkái: *Hungaro-Suebica. Gesammelte Beiträge zur Geschichte der Ungarndeutschen und der Madjaren*. Schondorf, 1981, *Pannonica. Ausgewählte Abhandlungen und Aufsätze zur Sprach- und Geschichtsforschung der Donauschwaben und der Madjaren*. Schondorf, 1979, illetve Weidlein (1996).

A Magyarországról elüldözött németek nézeteinek ortodox verzióját elsősorban a Franz Basch köréhez tartozó Johann Weidlein, a budapesti Jakob Bleyer Gimnázium volt igazgatója képviselte. Weidlein a tudományos életben hasonlóan járt, mint az elűzött magyarországi németek az NSZK-ban általában: beilleszkedése hosszú évtizedeken át nem volt teljesen sikeres. A magyarországi

németek esetében ez azzal függött össze, hogy ők voltak az összes elüldözött között a leginkább „elnemzetietlenedett”, pontosabban a befogadó nemzethez leginkább asszimilálódott állapotban (a mintegy 12 millió otthonát elvesztett német több mint 90 százaléka régi otthonában is Németországhoz tartozott, és német állampolgár is volt). Emellett ők éltek a korábbi befogadó nemzettel a legszorosabb szimbiózisban, ami kulturális kapcsolatok sokaságát eredményezte. Mindez a magyarországi német értelmiség hozzáállását is meghatározta: írásaikat erősen áthatja a csalódottság, amelyet a korábbi magyar–német kultúrkörből történt katasztrofikus okozott. Mint majdnem mindenki, Weidlein is a történelem áldozatának tartotta magát, és ebben történetesen bizonyos mértékig igaza is volt. Túllőtt azonban a célon, amikor a második világháború kirobbantásától kezdve mindenben a magyar állam felelősségét látta, és még 1945 után is azt feltételezte, hogy a magyarországi németek a Német Szövetségi Köztársaságban további magyarosításnak vannak kitéve. Értelmezésében a magyarországi németek elűzése genocídium volt. Az elűzés okai között a német népcsoport tevékenységét, illetve Hitler szerepét egyáltalán nem említette, elsősorban a magyar felelősségre helyezte a hangsúlyt, és a Szovjetunió szerepét legfeljebb másodlagosnak tartotta. Weidlein azonban tudományos értelemben egyfajta zárvány maradt a német tudományoságon belül, amit az is jelez, hogy műveit jelentős részben saját kiadásban jelentette meg.⁷⁷

INTERPRETÁCIÓK BELFÖLDÖN A RENDSZERVÁLTÁS ELŐTT

Magyarországon egészen a hetvenes évekig nem volt mód a kisebbségi kérdés tárgyilagos kutatására, pontosabban az eredmények publikálására. A felelőség tárgyalása pedig a leginkább tabusított kérdések közé tartozott. Már az is nagy előrelépésnek számított, hogy Tilkovszky Loránt, Bellér Béla és Komanovics József a korábbi torzítások nélkül írhatott a magyarországi németiség 1945 előtti kérdéseiről.⁷⁸

Bodor György 1975-ben a *Forrásban* „Székely honfoglalás 1945-ben” címmel két részletben közölte személyes visszaemlékezését. Ennek különös jelentőséget adott, hogy 1945 elején Bodor törvényes alap nélkül Lengyel község mellett koncentrációs táborot hozott létre, és kb. 20 ezer magyarországi németet deportált ide, házaikba pedig a bukovinai székely telepeseket költöztette. Bodor az előszóban célzást tett rá, hogy „sok akkor kimondott véleményemen túllépett az idő”, de akkor „a kifosztott ország éhezett s százezrek lesték, hozzátartozóik közül vajon ki tér haza a Don-kanyar és a haláltáborok poklaiból. Ahogy ilyenkor természetes, felszakadtak távoli évszázadok már behegedt sebei is.”⁷⁹

Így nem meglepő, hogy Bodor saját deportáló tevékenységét még harminc évvel az események után is egyfajta misszióknak, küldetésnek állította be, és változatlanul hirdette az elűzéssel kapcsolatos legfontosabb hazugságokat, nevezetesen a Potsdam-legendát, illetve a magyarországi németek kollektív felelősségét, de ezt azzal az állítással tetézte, hogy rajta kívül „a magyarországi német kérdés eddig [1945. április elejéig] senkinek sem jutott eszébe”.⁸⁰ Írásában azt állította, hogy a lehetőségekhez képest minden emberséges módon történt. Egyetlen ponton volt őszinte: maga is elismerte, hogy az internálásoknak semmilyen törvényes alapjuk nem volt.

Erre a hivatalos sajtóban nem jelenhetett meg válasz, Bellér Béla *Árnyak az 1945-ös székely honfoglalás mögött* című, egy évvel később keletkezett írása is kéziratban maradt. Minden bizonnyal jelentős botrányt okozhatott a közlés, mert a *Forrás* 1976. évi 5–6. számának utolsó oldalán „Véleményösszegzés a »székely honfoglalás« ügyében” címmel egyfajta helyreigazítást tett közzé – nyilván a beérkező írások helyett, amelyeket politikai okokból közölhetetlennek tartottak. Érdeemes idézni belőle: „Szerkesztőségünk alaposan tájékozódott a felszabadulás utáni évek e meglehetősen bonyolult probléma-világában. [...] Ma még nem jutottunk annak a történelmi távlatnak a birtokába, amelynek segítségével árnyalt marxista elemzését és értékelését adhatnánk a kitelepítések időszakának, azonban kétségtelen, hogy a gyakorlati megvalósításba hibák, túlkapások is csúsztak. A kitelepítés körüli politikai fellépésekbe, állásfoglalásokba, akciókba pedig egy nacionalista színezetű németellenesség is beleszövődött. [...] Bizonyos, hogy az 1945 és 1948 között keletkezett emlékirat tartalmaz olyan – akkor részint érthető – egyoldalú megfogalmazásokat, tendenciákat is, amelyek kommentár nélküli mai közlése – a szerző szándéka ellenére is – alkalmul szolgálhatott a régi sebek feltépesítésére, a hazánkban élő német nemzetiség önérzetének megsértésére. [...] nincs itt hely és alkalom a kérdés részletes tudományos elemzésére, bizonyára sort kerítenek majd erre a szakfolyóiratok.”⁸¹

78 A kérdés historiográfiai összefoglalóját lásd Tóth (2000).

79 Bodor (1975) 1. rész 71.

80 Uo. 74.

81 Véleményösszegzés a „Székely honfoglalás” ügyében. *Forrás*, 1976. 5–6 sz. 96.

Nem kerítették rá sort. Az egyedüli reakció Fehér István 13 évvel később megjelent rendkívül „vonalas” monográfiájának egyik lábjegyzetében található: „Bodor [...] visszaemlékezése nacionalista maradványokkal terhes. [...] Nem osztályalapról, hanem a németek és a székely telepések szembeállításával nacionalista bázisról vizsgálja az egész telepítést, megmagyarázva elkövetett törvénysértéseit.”⁸²

Bellér Béla *A magyarországi németek rövid története* című művét 1976 decemberében fejezte be, de a könyv csak 1981-ben jelenhetett meg. A kis kötet csak 1945-ig tekintette át a vizsgált témát, tartalmazta a kötelező „vörös farkakat” de ennek ellenére átütött rajta szerzője önálló gondolkodása. Már önmagában sokatmondó, hogy Bellér a kitelepítések kapcsán a „veszteségek” kifejezést használta. Bellér szemérmesen csak annyit írt erről, hogy „ma még nem rendelkezünk azzal a történelmi távlattal, forrásismerettel, amelyeknek birtokában pontos és árnyalt marxista értékelését adhatnók a kitelepítés időszakának” – de ezután részletesen felsorolta a kérdés nyugati szakirodalmát, ami önmagában is állásfoglalásnak tekinthető.

A nyolcvanas évektől sorra jelentek meg a németek elűzésének kérdését a korábbiól eltérő hangsúlyokkal érintő tanulmányok és visszaemlékezések, és rendre felvetették a túlkapaszkodásokat és az intézkedések jogtalanságát. Általános értékelésre és a felelősség kutatására azonban ezek az írások nem vállalkozhattak, mivel az nyílt konfrontációt jelentett volna a pártállami történetírással.⁸³ Bibó István 1986-ban megjelent válogatott tanulmányaiban adták közzé Borbándi Gyulához 1978-ban írt levelét. Ebben kitért a „sváb-ügyre” is, és furcsa módon maga is tévesen interpretálta a potsdami határozatot, ami azért is különös, mert ha valaki, akkor éppen ő tett sokat azért, hogy a németek elűzését megakadályozza, neki pontosan tudnia kellett, hogy a potsdami határozat nem rendelte el a németek kitelepítését. Borbándinak mégis a következőket írta: „Ebbe az ügybe való beavatkozásomnak az a furcsa eredménye lett, hogy kényszerűségből szerzője lettem egy svábok számonké-

82 Fehér (1988) 29. 53. lj.

83 Lásd Tóth (1993) 148., további irodalmi hivatkozásokkal.

84 Bibó (1986) 3. köt. 349–350.

rését szabályozó rendeletnek, és közvetve, lényegileg oka lettem annak, hogy a potsdami határozat a magyarországi németek kitelepítését elrendelte.”⁸⁴

Balogh Sándor és Korom Mihály, akik a pártállam „hivatalos” történészeinek számítottak (Balogh a Párttörténeti Intézet igazgatója, Korom a tudományos szocializmus egyetemi oktatója és az Új Magyar Központi Levéltár igazgatója volt), a nyolcvanas években elsősorban a csehszlovák kormány felelősségét hangsúlyozták, mintha Beneš dominóeffektust indított volna el a németek és magyarok elűzésével. Korom Mihály szerint „a magyar kormány sohasem tette magáévá a kollektív felelősségre vonás és büntetés elvét”, és „sohasem volt kormányprog-

ram a németek kitelepítése”. Korom egyik MSZMP által kiadott brosúrájában sietett leszögezni, hogy a kollektív büntetés igazságtalan, de a magyar kormányzat a SZEB „előírásai következtében arra kényszerült, hogy a fasiszta tevékenységben vétkes német nemzetiségi személyeken túl is jelöljön ki kitelepítésre e lakosság-ból”. Korom azonban újítani is tudott a Potsdam-legendáriumon, amennyiben hozzátette, hogy valójában nem is a SZEB, hanem a csehszlovák burzsoázia állt az ötlet háttérében.⁸⁵

Balogh a kérdést annyira jelentéktelennek tartotta, hogy 1978-ban megjelent, *A magyar népi demokrácia története* című kötetében még csak külön fejezetet sem szánt rá. Ahol említést tett róla, ott csak annyit írt: „lényegében megfelelt az ország azon belső szükségletének és igényének is, hogy a fasiszmus és a náciizmus hazai német nemzetiségű képviselőitől megszabaduljon”.⁸⁶ Egyúttal viszont azt állította, hogy a magyar kormány elutasította a kollektív felelősség álláspontját. Szerinte az NSZEB által „előírányzott” kitelepítendőök száma 500 ezer fő volt, de a kormány csak 115–125 ezer embert telepített át.⁸⁷ Egyetlen lényegi megjegyzése az volt, hogy ennél „nagyobb gondot okozott” a csehszlovákiai magyarok ügye.⁸⁸ 1986-ban az akkor frissen megjelentetett egyetemi tankönyvben ugyanezeket az állításokat ismételte meg, azzal a különbséggel, hogy az elűzöttek számát már 200 ezer főre növelte.⁸⁹

Balogh 1988-ban megjelent *Magyarország külpolitikája* című művében a kitelepítés már külön fejezetet kapott. Ebben a szerző azt állította, hogy a kérdést valójában nem is a magyar, hanem a csehszlovák kormánysszervek szorgalmazták – mindegyik azonban csak egy 1945. szeptember 10-én megjelent magyarországi szlovák újság cikkét idézve hivatkozik.⁹⁰ Új elem értékelésében, hogy kiemeli, még a 200 ezer kitelepítendő száma is túlzottnak minősíthető, mert nem minden SS- és Volksbund-tag vehető egy kalap alá, de mindezt azonnal relativizálja is, mondván, hogy szerinte – különösen a Dunántúlon – „komoly problémát okoztak volna” az elűzésből „visszatért volt SS-ek és volksbundisták garázdálkodásai és rémhírterjesztései”.⁹¹ Balogh kulcsfontosságot tulajdonított a SZEB 1945. augusztus 9-i felszólításának 450 ezer sváb kitelepítéséről, és ettől kezdve szerinte minden a SZEB követelése miatt történt, „döntően nemzetközi előírások végrehajtásaként eszközölt telepítési intézkedésekről” írt.⁹² A SZEB 1945. november 28-i ülése kapcsán félmillió „telepíthető” helyett „telepítendő” em-

85 Korom (1984) 68–69. Ugyanezt írta *A magyar népi demokrácia első évei* című tanulmányában. *Valóság*, 1984. 3. 1–9.

86 Balogh Sándor et al. (1978) 75.

87 Uo.

88 Uo. 75–76.

89 Balogh–Izsák–Gegely–Föglein (1986) 157.

90 Balogh (1988a) 79.

91 Uo. 85.

92 Uo. 102.

lített.⁹³ Elismerete viszont, hogy az USA 1946 áprilisától folyamatosan nyomást gyakorolt a kitelepítendőök számának csökkentése érdekében.

R. Süle Andrea egy évvel korábban, a Magyarorsággkutató Csoport évkönyve 1987-es kötetében publikálta tanulmányát a közép- és kelet-európai német kisebbség kitelepítéséről. A tanulmány elsőként közölte a potsdami határozat XIII. pontjának részletes szövegét, és azt is megemlítette, hogy erre áttételesen a magyar kormány kérése miatt került sor. De hozzátette azt is, hogy a kormány nem kollektív büntetést kívánt végrehajtani, csak a volksbundisták kitelepítésében gondolkodott. Később viszont mégis azt írta, hogy a kormány elfogadta a kollektív bűnösség elvét. A szerző szerint Magyarországon a kitelepítés nem volt a hivatalos kormányprogram része. A tanulmány érdeme, hogy utalt a kitelepítés 1945 előtti szellemtörténeti előzményeire és arra is, hogy a kitelepítések következményeinek hatása máig érezhető.

Az első, csak a németek elűzésével foglalkozó monográfia Fehér István tollából született. *A magyarországi németek kitelepítése 1945–1950* című munkája 1988-ban jelent meg az Akadémiai Kiadó gondozásában. A többes szám első személyben írt mű előszavában leszögezte: „ma már világos, hogy Hitler és Horthy bűneiért an-

tidemokratikus eljárás volt nemzeteket, nemzetiségeket büntetni. [...] a kitelepítések folyamatában nem csak részméltánytalanságok történtek, hanem a kitelepítések egész rendszere és folyamata megkérdőjelezhető”. Nem meglepő ez-

után, hogy az előszóban ott a „vörös farok”, de első olvasásra nem lehet egyértelmű, hogy a bevezetőt lezáró részt szerző komolyan gondolta-e, vagy a „létező szocializmus” jelenségén gúnyolódott: „Népi demokratikus forradalmunk történetéből szinte teljesen hiányzik a németek kitelepítésének hiteles feltárása. A Magyar Népköztársaság alapvetően eredményes nemzetiségi politikájának továbbfolytatásához szükséges a fehér foltok, a volt kényes kérdések bemutatása és a belőlük szükséges tapasztalatok levonása. [...] A szocialista világrend országaiban mindinkább tért hódít az a felfogás, amely szerint a szocializmus építése még hosszú ideig nemzeti keretek között megy végbe. Tehát a politikai életben a nemzeti és nemzetiségi tényezőkkel sokáig számolni kell.” Ám a könyvet áttanulmányozva kiderül, hogy Fehér kiszólása nem volt más, mint „együtt ingadozás” a párt politikájával.⁹⁴ A munka ugyanis progresszió és reakció harcának mutatja be az 1945 és 1948 közötti korszakot, és ez a fekete-fehér látásmód 1988-ban már nem volt szükségszerű, különösen nem egy tudományos szakkönyvben. Az sem tekinthető szükségszerűnek, hogy Fehér az MSZMP nemzetiségi politikáját már 1956-tól idillikusnak mutatja be, és úgy tesz, mintha „a munkáshatalom győzelme”, azaz a

93 Balogh (1988a) 91.

94 Szabó Miklós 2013-ban megjelent összegyűjtött előadásainak címéül választott korabeli bonmot: *A jó kommunista szilárdan együtt ingadozik a párttal*.

pártállami átalakulás és a kitelepítések lezárása között valamilyen ok-okozati összefüggés volna.⁹⁵

Fehér olvasatában a felelősség „részben” a nagyhatalmak potsdami határozatait, részben pedig a kormányt terhelte. Szerinte az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. december 22-i határozata, amely egyenlőségjelet tett a nyilas vezetők és a Volksbund-tagok közé, „helyes álláspontot tükrözött”, mert a határozat így nem a németiség egésze ellen irányult, és nem az volt a célja, hogy ezzel „végleg megoldódjon Magyarországon a német nemzetiségi kérdés, mint azt egyes nacionalista körök a Nemzeti Parasztpártban hangoztatták, majd az emigrációs irodalomban elsősorban Weidlein János munkáiban olvasni lehet”.⁹⁶ Fehér azzal indokolja álláspontját, hogy mivel a földreform során a volksbundistáktól csak 4 százaléknyi földterületet (204 116 holdat) koboztak el, és szegény, nem volksbundista németek is kaptak a földből, nem lehet a földbirtoktörvény szelektivitásáról beszélni.

Fehér ebben a munkájában még a német állampolgárságú személyek és a volksbundisták internálását is helyeselte, mondván, hogy azok „kémeiket rejtegettek [...] gyorsan aktivizálódtak és a szovjet alakulatok mozgásáról, erejéről információkat juttattak el a német hadvezetéshez”. Minderre egyetlen népbírószági eljárás a bizonyíték. Fehér szerint ezért az is helyes volt, hogy a „Volksbund volt vezetői[t] és agresszív tagjai[t]”, akik nem akarták átadni az elkobzott földeket, internálták.

A kitelepítések első számú felelőse a parasztpárt – mondja Fehér –, de a magyar felelősséget csökkenti, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány nem „általában a németek ellen lépett fel, hanem a né-

metek egy részének az eltávolítását kérte”. Nyomban hozzáteszi azonban, hogy

95 Fehér (1988) 166.

96 Uo. 21.

97 Uo. 49.

98 Uo. 79.

még a 200–250 ezres létszám megjelölése

is túlzás volt, mert a trianoni országterületen legfeljebb 150 ezer Volksbund-tag

maradhatott. Fehér szerint a népbírószági perek, beleértve a Basch Ferenc elleni eljárást, „realisak, megalapozottak voltak”.⁹⁷ Azt viszont már ő is elismerte, hogy az MKP politikája nem mért egyenlő mércével, amikor a „kisnyilasoknak” bünbocsánatot hirdetett, de a Volksbund egyszerű tagjaitól ennek a lehetőségét is megtagadta.

Fehér volt az első marxista történész, aki leírta, hogy a potsdami értekezlet csak „globálisan körvonalazta” a feladatokat, és „részletkérdésekben semmit sem határozott meg”. Kijelentéseit azonban relativizálja, amikor azt írja, hogy attól kezdve, hogy a szövetséges hatalmak 300–400 ezer német kitelepítéséről rendelkeztek [sic!], „a kitelepítéseken kívül nem volt más alternatíva”.⁹⁸

Művéből nem maradt ki az emigráns irodalom szidalmazása sem, sőt odáig ment, hogy Weidlein írásait meghamisítva azzal vádolta őt: a kitelepítés felelősségét

egyedül a kommunista pártra kívánta volna hárítani – miközben Weidlein munkáinak felületes ismerete is meggyőzheti az olvasót Fehér állításának abszurditásáról.

A kötet egyúttal a szerző nagydoktori disszertációja volt, vitáján többen szóvá is tették a mű bizonyos értelemben elavult ideológiai konstrukcióit.⁹⁹

Fehér kötetének megjelenése előtt egy évvel, 1987. március 5–6-án nagyszabású konferenciát tartottak Budapesten a magyarországi németiség történetéről. Mivel a konferencia reprezentatívnak szánt két kötete csak 1988-ban jelent meg, nem tudhatjuk, hogy egy év alatt mennyiben módosultak a beadott kéziratok. Bizonyítékok hiányában azt kell valószínűsíteniünk, semennyire. Erre több körülmény is utal. Az egyik, hogy a konferencia a lehető legnagyobb politikai támogatottságot élvezte – megnyitója Pozsgay Imre volt, rendezője az MTA Történettudományi Intézete és a Magyar Történelmi Társulat. A rendezvény utószavát paritásos al-

99 A munkahelyi vitára indirekt módon utal Sitzler–Seewann (1988).

100 Balogh (1988b) 1 köt. 152.

pon egy-egy tanulmányban Glatz Ferenc és egy „burzsoá” történész, az osztrák Arnold Suppan írta. Ez korábban elképzelhetetlen lett volna, mint ahogyan az is, hogy a konferencián előadóként gy-

korlatilag mindenki megszólaljon, aki Nyugat-Németországban a kérdéssel foglalkozott (jellemző módon az NDK-ból senki sem jött el, nyilván részben azért is, mert nem kívántak „burzsoá nyugati történészekkel” egy platformon fellépni). Elképzelhető, hogy a konferenciakötet 1988-ban már az ugyanabban az évben megjelent Fehér-kötet előtt napvilágot látott. Mindenesetre meglehetősen éles a kontraszt a kettő között, annak ellenére, hogy Balogh Sándor – előadóként – a magyarok felelősségét alapvetően kisebbíteni igyekezett, szerinte a kitelepítéseket nem a magyar kormány kezdeményezte. Balogh a rendelkezésre álló forrásokat részben meghamisította, amennyiben az NSZEB 1945. november 20-i határozatában szereplő „áttelepíthető” kifejezést „áttelepítendőként” idézte. Megismételte szokásos csúsztatásait arról, hogy a kormány és a koalíciós pártok valójában nem is hirdették a kollektív felelősség elvét, és úgy tett, mintha a SZEB lenne felelős mindenért, de felelősségét a magyar félre igyekezett hárítani. Azt viszont elismer- te, hogy véleménye csupán a legutóbbi évtized „érdemi kutatásaira” támaszkodik, és a kérdés nyugati szakértői komoly helyzeti előnyben vannak vele szemben. Kijelentéseit azzal is relativizálta, hogy azok a kutatás korai szakasza miatt „nem tekinthetőek véglegesnek”.¹⁰⁰ A rendezvény külföldi meghívottjai udvariasak voltak. Friedrich Spiegel-Schmidt csak annyit mondott, hogy „a tényeken nyugvó kutatásoknak mindenütt ugyanazon eredményekhez kell vezetniük” – és erre a kijelentésre nyilván nem a posztmodern történetírás elvi elutasítása vezette. Bel- lér Béla minden kímélet nélkül a magyar kormány felelősségét hangsúlyozta, míg vele szemben meglepő módon éppen a német nemzetiségi ügyekben aktív Ziel-

bauer György azt állította, hogy „Magyarországon a felszabadulás után sohasem volt kormányprogram a németek kitelepítése”,¹⁰¹ és a kormány a kitelepítésre csak a SZEB miatt kényszerült. Füzes Miklós Bellér interpretációjához csatlakozott.

Egy évvel később jelent meg Tilkovszky Loránt munkája *Hét évtized a magyarországi németek történetéből* címmel. Bár Tilkovszky Potsdam és a felelősség kapcsán formálisan ugyanazt írta, mint Fehér, a két munka között mégis van különbség. Egyrészt Tilkovszky szövegében egyetlen „vörös farok” sincs,¹⁰² másrészt meg sem kísérli a volksbundisták felelősségével magyarázni a történeteket. Nála nincsen szó kémekről és diverzánsokról, és nem tesz úgy, mintha a kitelepítés kérdése a volksbundisták valós bűnei miatt merülhetett volna fel. Fehérrel egyetértően kettős felelősségről beszél, de Fehérnél sokkal határozottabban emeli ki az általános magyar bűnbakképzési törekvéseket (a „hazai közvélemény számottevő része”), és abban is eltér tőle, hogy egyértelműen kimondja: a kormányzat hiába deklarálta szóban, hogy nem alkalmaz kollektív felelősségre vonást, pontosan ezt tette, és ez a szándék még akkor is nyilvánvaló, ha a hangoztatott legalacsonyabb, kétszázazres kitelepítendő létszámból indulunk ki.

Tilkovszky azt is nyíltan kimondta (Magyarországon elsőként), hogy az 1945. december 29-én megjelent kitelepítési rendelet hazugságot tartalmazott, amennyiben azt a Németországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság 1945. november 20-i határozatának végrehajtásaként tüntette fel. Az említett határozat ugyanis nem arról szól, hogy mennyi németet kell kitelepíteni Magyarországról, hanem arról, hogy mennyi magyarországi németet lehet [!] befogadni Németországba. Tilkovszky azt is megemlíti, hogy az NSZEB 1946. január 26-án kérte az állítás korrekcióját, utalva rá, hogy a kitelepítést a magyar kormány kezdeményezte, de a kormány a kérésnek nem tett eleget. Tilkovszky súlyos ítéletet mond a magyar kormányról, amikor a kitelepítések leállításáról csak annyit jegyez meg, hogy a „további befogadási készség hiányában” következett be.

101 Zielbauer (1988) 2. köt. 196–207.

102 Korábbi műveiben előfordultak ilyenek, de sokkal mérsékeltőbbek, mint Fehérnél. Ez még az egyébként problematikus *Ez volt a Volksbund* című, 1978-ban megjelent monográfiájára is igaz.

A FIKTÍV VÉTŐ

A magyar sajtóban a rendszerváltás előtt egyetlen alkalommal jelenhetett meg vita a „Potsdam-legenda” kapcsán. Ez 1987-ben történt, a kezdő lökést Bor Ambur adta az *Élet és Irodalomban*. Ő saját bevallása szerint ifjúkorában „Szabó Dezsőt falta”, így nem meglepő, hogy dörgedelmes kritikát írt a Magyar Rádió *Mérleg* című esti műsoráról, amelyben a magyarországi németek kollektív felelősségre

vonásáról sugároztak egy beszélgetést. Bor egyrészt büszkén jelentette ki: „...ügyel-bajjal eljutottunk a teutonok utálatáig [...]. Úgy kell a sváboknak, mondtam magam is [1945-ben]. Nem harciasan, de mondtam.” Másrészt viszont elismerte, hogy ez – utólag visszatekintve – helytelen volt. Hozzáfűzte viszont, hogy sajnálatos módon túl kevesen tudják: a kitelepítést nem is Magyarország kezdeményezte, hanem a SZEB. Szerinte a magyar politika a SZEB utasításaival szemben hősiiesen védte svábjait, mert csak kétszázezret engedett kitelepíteni, de többet egy emberrel se. „Jó volna erről a halk vétóról mindenkinek tudnia a mai hazában” – tette hozzá, és egyúttal bele is rúgott Bellér Bélába, szemére hányva, hogy erről a „vétóról” egy betűt sem írt, és ezzel gyakorlatilag „visszaélt” a szólás szabadságával.¹⁰³

Mikonya József az *ÉS* 1987. augusztus 28-i számában röviden reagált Bor Ambrus cikkére. Utalt arra, hogy a kitelepítést először maga Hitler vetette fel, majd 1944. december 22-én az Ideiglenes Nemzeti Kormány. „A potsdami egyezményre való hivatkozás épp olyan hihetetlen, mint Rákosi dajkameséje, miszerint a személyi kultusz idején elkövetett bűnökért »csak« Péter Gábor és bandája felelős”¹⁰⁴ – értékelte Bor interpretációját.

A lap szeptember 11-i számában két olvasói levél is megjelent a témában. Varannai Aurél „Egy tiltakozás emléke” címmel idézte fel, hogy volt néhány – részben náci haláltáborból szabadult – túlélő, aki huszonöt társával 1946. január 18-án a *Magyar Nemzet*ben tiltakozott a svábok deportálása ellen.¹⁰⁵ Varannai azonban arról már hallgatott, hogy mi is volt a tiltakozás utóélete. „A németek kitelepítése nem érintette érzékenyen a közvéleményt. Arról nem is szólva, hogy erre a magyar kormányt a győztes nagyhatalmak kötelezték” – zárta hozzászólását, és ezzel visszatért a Potsdam-legendához. Ugyanazon az oldalon Bor Ambrus is megszólalt. „Még egy halk vétó” című írásában azzal vádolta meg Mikonyát, hogy indulatos, és szemére hányta, hogy a magyarság bűnössége mellett érvel, miközben a magyar kormány igyekezete csökkentette felére a kitelepítendőök számát.

103 Bor Ambrus: Egy halk vétó. *Élet és Irodalom*, 1987. augusztus 7. 12.

104 Mikonya József: Egy halk megjegyzés – a kitelepítésről. *Élet és Irodalom*, 1987. augusztus 28. 2.

105 Varannai Aurél: Egy tiltakozás emléke. *Élet és Irodalom*, 1987. szeptember 11. 2. Varannai cikkének pontatlan adatait később Bellér Béla igazította helyre.

106 Bor Ambrus: Még egy halk vétó. Uo.

107 Lásd Bodor (1975). Bellér ezzel, illetve saját 1981-es könyvével kapcsolatban a vele szemben sajtószabadsággal érvelő Bor írására reagálva ezt írta: „könyvem

„[...] a magyarországi németészen esett sérelmek teljes jóvátételének helyzetében a magyarság ellen újabb pótvádíratot megpedzeni elszomorító vállalkozás”¹⁰⁶ – tette hozzá.

Bellér Béla az *ÉS* 1987. október 16-i számában egy teljes oldalon válaszolt Bor Ambrusnak. Finoman utalt rá, hogy bizonyára az állítólagos szólásszabadság miatt nem jelenhetett meg korábbi írása Bodor György visszaemlékezése kapcsán,¹⁰⁷ és ezzel függött össze könyvének

éveken keresztül húzódo megjelenése is. Ezután Bellér csatlakozott Mikonya véleményéhez, és argumentációját azzal egészítette ki, hogy a földreformtörvény és annak végrehajtási utasítása, a Népgondozó Hivatal tevékenysége, valamint a kormány és ezen belül is a parasztpárt politikája mind egyetlen irányba mutat. Leszögezte azt is, hogy a kitelepítést a magyar kormány kérte a nagyhatalmaktól.

Hivatkozott az MTI által kiadott belügyminisztériumi nyilatkozatra, amelyet a *Szabad Szó* 1946. augusztus 30-án közölt. Ebben egyértelműen az állt, hogy a kormány elismerte: a potsdami szerződés csak lehetőséget teremtett, és a magyar kormány szuverén döntése volt, hogyan él vele. Utalt arra is, hogy 1946-ban a *Magyar Nemzet*nek magának is el kellett határolódnia a kitelepítések leállítást kérő aláírókról. Ez önmagában is erős bizonyíték arra, hogy a politikai közhangulat radikálisan kitelepítéspárti volt. Már a petíció megjelenésének másnapján, tehát 1946. január 19-én az első oldalon, a „Heim ins Reich” című vezércikkben tették helyre azokat, akik korábban ugyanannak a lapnak hasábjain könyörületet hirdettek, más lapokban pedig kifejezett hadjárat indult az aláírók ellen. A *Szabadság* című lapban tizenkilenc aláíró még azt a véleményt is vállalta, hogy „nincs létjogosultsága a humánumnak, ha megnyilatkozásában a nemzet létérdekeit és jövőjét veszélyezteti”. Végül felidézte ezeknek az éveknél a közhangulatát, amelyben – szemben Varannai emlékeivel – nem volt irgalom a svábok iránt. Bor erre csak annyit reagált, hogy véleményét mindenben fenntartja, és ezt a vitát nem folytatja. Így fogalmazott: „hasznos állampolgári párbeszédre sem látok módot”.¹⁰⁸ Érdemes elgondolkodni rajta, mit érthetett Bor „állampolgári” párbeszédén – a jelző meglehetősen nehezen értelmezhető.

A vita érdekessége, hogy Bor argumentációjával egy olyan szempontot hozott be a „Potsdam-legendárium” történetébe, amely addig csak Nyugaton volt ismeretes. A viktimológiai szemlélet, miszerint a magyar nemzet mindig csak áldozat volt, ennek dacára lovagiasan és tömegesen mentette az üldözötteket, a magyar emigráció bizonyos köreiből volt népszerű. Varga Béla és társai, valamint a Magyar Testvéri Közösség elmenekült tagjai ráadásul arról is gondoskodtak, hogy a Szabó Dezső nyomán képviselt „kétfrontos harc” ideológiáját „kétfrontos mentésre” stilizálják. E szemlélet késői megnyilvánulásai 2014 folyamán úgy jelentek meg (kormánytámogatással) a magyar nyilvánosság előtt, mintha a Magyar Közösség 1944 nyarán több százezer zsidót bujtatott volna Budapesten.¹⁰⁹ Nem lehetetlen, hogy ehhez hasonlóan hamarosan a tömeges svábmentő mozgalomról is születik majd valamilyen „emlékmű”. Ez annál is inkább elképzelhető, mert a svábok saját közvetlen környe-

teljes utolsó fejezete kitekintéssé zsugorodott, a Bodor Györggyel folytatott vitából pedig egy sor sem látott napvilágot”. Bellér Béla: Egy gyöngye vétó. *Élet és Irodalom*, 1987. október 16. 4.

108 Bellér Béla: Egy gyöngye vétó. *Élet és Irodalom*, 1987. október 16. 4. és Bor Ambrus válasza ugyanott.

109 A kérdéshez lásd Molnár Judit: Merjünk nagyot csúsztatni. *Élet és Irodalom*, 2014. január 17. 9.

zetükben sokkal több segítségre számíthattak a magyaroktól, mint 1944-ben a zsidók keresztény szomszédaiktól, amit az is bizonyít, hogy ezeknek az egyéni – tehát nem egy mozgalom által szervezett – mentőakcióknak több tízezer elüldözött köszönhet, hogy elrejtették, miután visszaszökött a németországi kitelepítésből.¹¹⁰

INTERPRETÁCIÓK A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN

A rendszerváltás éveiben újságcikkek tucatjai foglalkoztak a németek elűzésének kérdésével. Gyökeres áttörés azonban a tudományos életben nem következett be azonnal. Példa erre Zielbauer György, aki *A magyarországi németység nehéz évtizede 1945–1955* című, 1990-ben megjelent munkájában egyértelműen a „Potsdam-legenda” mellett tette le a voksát, megismételte azt a hamis állítást, hogy nem az Ideiglenes Nemzeti Kormány kezdeményezte a SZEB-nél a kitelepítést. Másrészt viszont elismerte, hogy a magyar kormány eredetileg 500 ezerben adta meg a kitelepítendőek számát, de óvakodott attól, hogy a felelősség kérdésében egyértelműen állást foglaljon.¹¹¹ 1989-es írásában ráadásul a pártállam hivatalosságaihoz csatlakozva

azon a véleményen volt, hogy „a magyarországi németység kitelepítését nem annyira a magyar, sokkal inkább a csehszlovák kormánysszervek szorgalmazták”.¹¹²

1993-ban jelent meg Tóth Ágnes úttörő monográfiája, amely már címében is je-

lezte, hogy a szerző gyökeresen más kontextusban kezeli a németek elűzését, mint a korábbi publikációk. Tóth vizsgálatának fő terepe az elűzés és a vagyoni kapcsolata volt, mivel ez az összefüggés magyarázta a magyarországi telepítések részleteit, dinamizmusát, a kivételezettek körét. Tóthnál a „Potsdam-legenda” tételes cáfolata olvasható. A kötet gyakorlatilag az összes lényeges forrást feltárta, és a következő végkövetkeztetésre jutott: „A magyar kormány felelős azért, mert saját hatáskörében sem járt el a hazai német kisebbséggel szemben egyértelműen. A tényleges lépések és a verbális, deklaratív politizálás között jelentős különbségek mutatkoztak. Nem tett semmit a felelősség megállapításáért, és annak kifelé történő megjelenítéséért. Nem tette nyilvánvalóvá sem a magyar társadalom, sem a nemzetközi közvélemény számára, hogy mi az, amit saját elhatározásából, és mi az, amit a SZEB nyomására tesz. Ezt pedig saját erkölcsi védelme és a szomszéd országok magyarságának helyzete is így kívánta volna.

Elháríthatatlan a felelőssége a végrehajtás során történekeért. Az egyébként is jogi hézagokkal, sebtében meghozott törvények már maguk is számtalan visszaélésre adtak alkalmat, amit a végrehajtás ellenőrizetlensége tovább súlyosbított.”¹¹³

110 A kérdésre lásd Tóth (2008).

111 Zielbauer (1990) 6.

112 Zielbauer (1989) 54.

113 Tóth (1993) 51.

Paul Ginder 1996-ban „Legendák a svábok kitelepítéséről” címmel közölt cikket a *Magyar Hírlap*ban, írása szintén a „Potsdam-legendárium” különböző elemeinek tételes cáfolata. Érdekes módon az írás lényegét senki sem vitatta, Tímár György csak azt kifogásolta, hogy Ginder hazafias kötelességének állította be 1945 előtti szolgálatát a m. kir. határvadász erőknél.¹¹⁴

Balogh Sándor és Korom Mihály 1996-ban „új verzióban” (lábjegyzetek nélkül) tették közzé a németek elűzésével kapcsolatos nézeteiket.¹¹⁵ Pikáns, hogy írásaiknak éppen az Országos Német Önkormányzat biztosított teret – abba a tradícióba illeszkedve, amely a német népcsoport intézményeit mindig a magyar állam aktuális hivatalosságai mögé állította. Az „új” koncepció lényege a magyar kormány teljes ártatlanságának, sőt kifejezetten hősieles ellenállásának hangoztatása volt (utóbbi szempont munkásságukban csakugyan novumnak tekinthető). Tanulmányaikban már részben reflektálni kényszerültek azokra a dokumentumokra, amelyek korábbi koncepciójuknak teljesen ellentmondtak. Az állításaik és a dokumentumok között továbbra is feszülő távolságot sejtetésekkel igyekeztek feltölteni. Korom például mindenféle hivatkozás nélkül azt állította, hogy „a SZEB irányítói erős kampányba kezdtek a magyar kormány- és pártkörökben, hogy rábírják a vezetőket – kezdjenek akciókat az ország német lakosságának kitelepítése érdekében. Az új Magyarországon a háború végén és azt követően nem volt ilyen saját célkitűzése sem a demokratikus pártoknak, sem a parlamentnek.”¹¹⁶ Korom és Balogh szerint az Ideiglenes Nemzeti Kormány mindig a differenciálás híve volt, míg a SZEB, pontosabban a szovjet fél folyamatos nyomást fejtett ki a tömeges deportálás érdekében. Annyit legalább elismertek, hogy a potsdami határozatok „méréséklő” céllal születtek. A kitelepítésekről szerintük elsősorban Beneš tehetett, mert ő vette rá a szovjeteket, hogy a magyar kormányt nyomás alá helyezték. Elismerték, hogy az 1945. november 20-i kitelepítési tervben nem előírás, hanem lehetőség szerepelt csupán, de azzal érveltek, hogy az iratok tartalmát Vorosilov, illetve szövetségstársai meghamisították, az eredeti verziót ugyanis nem mutatták meg a minisztertanácsnak. (Másutt is arra hivatkoztak, hogy a SZEB határozatai, illetve átiratai „kétértelműek” voltak.) A magyar miniszterek pedig ezek után szerintük „nem tehettek mást”, mint az amerikai tiltakozások dacára engedelmessétek a SZEB korábbi határozatainak. Balogh úgy véli, erre az is bizonyíték, hogy az USA a kollektív büntetést elítélő 1946. január 2-i jegyzékét nem a SZEB-nek, hanem a magyar kormánynak küldte meg, miközben szerinte a kitelepítés kezdemé-

114 Paul Ginder: Legendák a svábok kitelepítéséről. *Magyar Hírlap*, 1996. február 15. 8.; Tímár György: A Kovács Imre-félékről. *Magyar Hírlap*, 1996. február 21.; Paul Ginder: Bosszúfelejtés. *Magyar Hírlap*, 1996. március 5. 10.; Tímár György: Ami helyes és ami nem. *Magyar Hírlap*, 1996. március 22. 7.

115 Balogh (1996); Korom (1996).

116 Korom (1996) 205.

nyezője a SZEB volt, tehát leállítását is csak rajta keresztül lehetett volna elérni. Ez valójában fordított gondolatmenet: való igaz, hogy a kitelepítések koordinálásával a magyarországi SZEB-et bízták meg, de erre a megbízásra is csak a magyar kormány kérésére került sor, ráadásul a kitelepítés részkérdéseiben, a kitelepítendőök körének definiálásában a SZEB soha nem tekintette magát illetékesnek!

Mindez azonban Balogh és Korom számára nem létezett. Fordított logikájukban a magyar kormányzat magasztosult fel, és a tudományos szocializmus volt oktatói érdekes módon egyszerre a szovjet nagyhatalmi elnyomás érzékeny kritikusai lettek: „Key, Schoenfeld és főleg Vorosilov a nagyhatalmi gőg és arrogancia olyan példáját mutatták fentebbi lépéseikkel és magatartásukkal, ami különben már akkor sem volt egyedülálló vagy ritka jelenség a nagyhatalmak és kisállamok viszonylatában. [...] A korabeli magyar kormány bátorságát és erkölcsi tartását éppen az bizonyítja, hogy jogszabályba merte foglalni, nem az ő ügye, hanem az NSZEB-é a magyarországi német nemzetiségű lakosság teljességének az elűzése.”¹¹⁷

Az csakugyan igaz, hogy a SZEB bizonyos megnyilvánulásai kétértelműnek minősíthetők. Mint utaltam rá, ez már a magyar kormány tagjainak is feltűnt. A „két-

értelműség” eredménye érdekes módon mégis mindig az volt, hogy a radikálisabb verziót fogadták el – nyilván mert erre volt igényük. Amikor pedig az esetleges

visszakérdezések kiderítették, hogy a radikálisabb értelmezés teljességgel alaptalan, nem vonták le a szükséges következtetéseket. Ennek ellenére Balogh és Korom interpretációjában a „kétértelműség” már önmagában menlevelet jelentett mindenre.

Miután a kérdés magyar kutatóit Bellér Bélától Tóth Ágnesig felsorolta, Balogh a következőkkel zárta tanulmányát: „Az olvasó talán nem tekinti szerénytelenségnek, ha a szerző magát is fentiek közé sorolja, és kijelenti, hogy a magyar történeti kutatásnak minden bizonnyal szerepe volt abban, hogy a volt Varsói Szerződés tagállamainak vezetői közül elsőként magyar miniszterelnök bélyegezte igazságtalannak a német nemzetiségű lakosság elűzését, és kért bocsánatot az érintettektől, illetve utódaiktól.”¹¹⁸

Ez a szöveg különösen annak fényében elgondolkodtató, hogy szerzője egy sort sem vesztegetett arra, hogy 1989 előtt maga is belső „szükségletnek és igénynek” nevezte az elűzést, majd az egész felelősséget a nagyhatalmakra tolt. Ebben az esetben viszont a magyar miniszterelnök (nem tudni, Németh Miklósról vagy Antall József-re gondolt-e) olyan dolgokért kért bocsánatot, amelyekért valójában az ország egyáltalán nem is felelős. Magyarán: a bocsánatkérés nem több mint színjáték, a valós felelősség elkenése érdekében.

Ehhez képest Tilkovszky 1997-ben megjelent *Német nemzetiség – magyar hazafiság* című kötete következtetéseiben már-már üdítőnek nevezhető. Bevezetőjé-

117 Balogh (1996) 278.

118 Uo. 289.

ben fontos kiegészítéseket tett a felelősség megállapításával kapcsolatban: utalt rá, hogy a németek kitelepítésének komoly belpolitikai előzményei voltak már 1945 előtt, és hogy ebben a kérdésben egészen a szociáldemokrata pártig bezáróan ijeszítő belpolitikai konszenzus uralkodott (Peyer Károly 1942-ben: „a németkérdés vagonkérdés!”).¹¹⁹ Itt is megemlítette azonban, hogy a SZEZB „globális kitelepítést erőszakolt”, aminek következtében a kormány „olyan kitelepítési rendelet kiadására kényszerült [...], amely a magyarországi némettség egészének, mint nemzeti kollektívumnak eltávolításáról intézkedett”.¹²⁰

A Pölöskei Ferenc, Gergely Jenő és Izsák Lajos által szerkesztett, először 1995-ben, majd 1997-ben újra megjelent *20. századi magyar történelem. Egyetemi tankönyv* nem tulajdonított különösebb jelentőséget a németek elűzésének. A témát csak a Tildy-, illetve a Nagy Ferenc-kormány tevékenysége után, a párizsi békekonferencia fejezetében – és azon belül is csak egy bekezdésben – tárgyalta (a kérdéses részt Izsák Lajos írta). A tankönyv csak annyit említ, hogy „a potsdami konferencia határozata és a SZEZB döntése értelmében” került sor a kitelepítésre.

A magyar kormány iniciatíváiról, a földosztás kapcsán elkövetett visszaélésekről, a vad elűzésekről, a nemzethűségi igazolásokról, a svábellenes közhangulatról egy szó sem esik, azt a fikciót viszont fontosnak tartják kiemelni, hogy az NSZEZB elvileg 500 ezer fő kitelepítését

119 Tilkovszky (1997) 146.

120 Uo. 159.

121 Pölöskei–Gergely–Izsák (1997) 288.

122 Salamon (1995).

123 Gergely–Izsák (2000) 262.

irányozta elő, de csak 200 ezren kényszerültek elhagyni Magyarországot. A különbség okára az olvasó nem kap magyarázatot, ezért azt kell gondolnia, hogy a csökkenés a magyar kormány érdeme. Zárásként a tankönyv leszögezi azt a valótlanságot, hogy „[a]z Ideiglenes Nemzeti Kormány, illetve a későbbi magyar kormányok sohasem tették magukévá a kollektív felelősség elvét”.¹²¹ Ezek után a tankönyv hat bekezdésen keresztül elemzi a felvidéki magyarok áttelepítését, jelezve, hogy ez az ügy a tankönyvírók számára a nemzeti történelem szempontjából jóval fontosabb, mint a németek kitelepítése. Hasonló szemléletet tükröz Salamon Konrád *Magyar történelem 1914–1990* című egyetemi tankönyve is, amin nem csodálkozhatunk, mert bírálója nem más, mint Balogh Sándor volt.¹²² A Gergely Jenő és Izsák Lajos által írt egyetemi tankönyv szintén ugyanebbe a kategóriába sorolható, azzal a megjegyzéssel, hogy szerzői legalább közölték a potsdami határozatok szövegét, de nyomban felül is írták azzal, hogy maga a határozat ugyan nem, de ezt követően a SZEZB már kényszerítette a magyar kormányt a kitelepítésre.¹²³ Meglepő módon Gyarmati György is a „Potsdam-legenda” szószólójának bizonyult: a huszonnégy kötetes *Magyarország története* huszadik kötetében a kérdéstről ezt írta: „Magyarország – mint legyőzött ország – esetében a győztes

nagyhatalmak potsdami konferenciája 1945 nyarán félmillió német kitelepítését írta elő.” Emellett azonban legalább említést tett róla, hogy „a politikai közvélemény egy része” szintén támogatta a kitelepítést.¹²⁴

Fülöp Mihály és Sipos Péter 1998-ban megjelent, *Magyarország külpolitikája a XX. században* című kötete úgy foglalt állást, hogy a magyar kormány törekedett a felelősség megosztására, viszont „a nyugati szövetségesek nem kötelező határozatként írták elő a kitelepítést, hanem ellenkezőleg: a lengyel és a csehszlovák kormány által végrehajtott egyoldalú kiutasításokat, a német lakosság kiűzését próbálták »szervezett és humánus« áttelepítéssé alakítani és a megszálló hatóságokra nehezedő terheket csökkenteni, vagyis mérsékelni kívánták a zónáikba befogadandó németek számát”.¹²⁵

A Terror Háza *Magyar tragédia 1946* címmel 2006-ban időszaki kiállítást szervezett a magyarországi németek elűzéséről, amely kiemelten kezelte a felelősség kérdését. Az állandó kiállítás „nagyhatalmi döntésekre” hivatkozó részével szemben itt egyáltalán nem kendőzték el a magyar felelősséget. A kiállítás bevezetője szerint: „A második világháborúval nem zárult le a kollektív üldözés időszaka. A magyar parlament döntése¹²⁶ értelmében kitelepítették a német kisebbséget, a »svábokat«, több mint 200 ezer főt. Most is voltak olyanok, akik felemelték szavukat az újbóli kollektív megkülönböztetés ellen, ezúttal is eredménytelenül. A deportálandók listájának összeállításánál a »hazaáruló svábokkal« szembeni indulat mellett fontos szerepet játszott földjeik és lakásaik kisajátításának szándéka is. A több mint két évig elhúzódó akcióban a megalázott és kitalasztott, min-

124 Gyarmati (2010) 33.

125 Fülöp–Sipos (1998) 316.

126 A parlament formális döntést a kérdésben nem hozott. A kormány kitelepítési rendelettervezetéről volt parlamenti vita, amelyben döntően a kitelepítés mellett érvelők szólaltak fel.

127 http://www.terrorhaza.hu/allando_kiallitas/i_emelet/at_es_kitelepitesek.html

128 <http://www.svabkitelepites.hu/index2.html>

denüktől megfosztott német származású polgárokat embertelen körülmények között szállították Németországba. A háborús embervesztés, zsidó polgártársaink nagy részének elpusztítása, a sok százezer Szovjetunióba deportált után ennek az újabb közel negyedmillió magyar állampolgárnak az elhurcolása pótolhatatlan veszteséget okozott.”¹²⁷

A kiállítók másutt mégis relativizálták a felelősség kérdését. Egyrészt a

kiállítás kronológiájában, ahol 1945. november 28-nál azt tüntetik fel, hogy „[a] Szövetséges Ellenőrző Bizottság ülésén Kliment Vorosilov elnök javaslatára döntés születik félmillió magyarországi német áttelepítéséről Németország amerikai megszállási övezetébe”.¹²⁸ Valójában a SZEK ilyen „döntést” nem hozott, ez tehát tévedés. Ezenfelül a kiállítást jegyző Stark Tamás előszavában egy szóval sem tartotta fontosnak megjegyezni, hogy az elűzésnek komoly ideológiai okai voltak:

„Magyarországon a németység kitelepítésének kérdése elsősorban nem elvi okokból, hanem gazdasági kényszerből merült fel. Az elveszett területekről érkező, mintegy 300 ezer menekült elhelyezését a magyar kormányzat a svábság kárára kívánta megvalósítani.”¹²⁹ Magyarországon szerinte abban volt – törékeny – politikai konszenzus, hogy a hűtlennek tekintett egykori Volksbund-tagokat és családjaikat ki kell telepíteni. A magyar kormány ezért 200–250 ezer „fasiszta” német kitelepítéséhez kérte a nagyhatalmak jóváhagyását. „Amikor a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet vezetője 400–450 ezer német kiszállítását kezdeményezte, akkor a magyar kormány óvatos lavírozásba kezdett. Ezt konkrét nemzetpolitikai érdek is megkívánta, mivel a csehszlovák és a szovjet vezetés többször hangoztatta,¹³⁰ hogy a felszámolásra ítélt felvidéki magyarság befogadására a magyarországi németység kitelepítésével kell helyet biztosítani.”¹³¹

Földesi Margit 2002-ben adta ki *A megszállók szabadsága* című monográfiáját a SZEB magyarországi működéséről. A XI. fejezet a magyarországi németek és a felvidéki magyarok elűzésének kérdésével foglalkozik. Földesi bemutatja az előzményeket, de azt az álláspontot képviseli, hogy Magyarország 1945. július–augusztus előtt nem ismerte el a kollektív bűnösség elvét. A kitelepítések okaként ő is a potsdami határozatokat és a nyomukban készülő SZEB-határozatokat nevezi meg, mert ezek emelték törvényerőre a kollektív felelősség elvét. Munkájában nyíltan felteszi a kérdést: ki a felelős a történektért, és arra jut, hogy a nagyhatalmak „a lehető legtöbb” német kitelepítését akarták, míg a kormányzervek inkább mérséklően hatottak. Ebből adódóan a kollektív bűnösség elvének érvényesítését a SZEB akaratának tulajdonítja, nem elhallgatva, hogy ennek a nézetnek voltak hívei az országban belül is. Interpretációjában az NSZEB 1945. november 20-án kötelezően adta meg az 500 ezer fős kitelepítendő létszámot. A kitelepítések kapcsán fontosnak tartja a kormány ellenállásának hangsúlyozását, bár azt is elismeri, hogy az akció végül az USA ellenkezése miatt állt le. Másutt pedig úgy fogalmaz, hogy a SZEB csak „jóváhagyását” adta a kitelepítéshez.¹³²

Ugyanebben az évben az Eperjesen született Yehuda Lahav pontos forráshasználattal mindennek teljes ellenkezőjét írta meg a *Beszélő*-ben. Cikkére azonban – egy nyolc évvel későbbi reflexiót leszámítva – nem reagált senki.¹³³

129 <http://www.svabkitelepites.hu/> Ezzel Stark felcseréli az okot az okozattal, mivel 1945 áprilisában még nem volt több százezer menekült Magyarországon, viszont a kormány már ekkor tömeges deportálás mellett kardoskodott.

130 Pontatlan, ilyen nézeteket a szovjet vezetés nem hangoztatott. A Szovjetunió bizonyos mértékig támogatja a szlovákiai magyarok elleni repressziókat, de a csehszlovákiai magyarok teljes kitelepítését nem fogadta el.

131 Stark Tamás: http://www.terrorhaza.hu/idoszaki_kiallitas/korabbi_kiallitasok/magyar_tragedia_1946.html

132 Földesi (2002) 243.

133 Lahav (2002); Till (2010).

2003-ban jelentek meg a Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei. Aki azt gondolta, hogy a kiadvány áttörést hoz majd a kérdés értékelésében, tévedett. Feitl István, a SZEB-ülések jegyzőkönyveit tartalmazó kötet szerkesztője ugyanis sajnálatos módon átvette Balogh Sándor interpretációját, és a bevezetőben azt írta, hogy a „magyar kormány a kollektív felelősség elvét elutasítva, az egyéni felelősség alapján határozta meg az internálandó, illetve összeköltöztetendő német nemzetiségű magyar állampolgárok körét”.¹³⁴ Ez az értékelés teljesen érthetetlen annak fényében, hogy ugyanazon az oldalon a magyar kormány kéréseként olyan számok szerepelnek (200 ezer, illetve 303 419), amelyek csak a kollektív felelősség alkalmazásával értelmezhetők. Figyelemre méltó, hogy a kötet Bevezetője is elismeri: a SZEB alapvetően mérséklően lépett fel a kitelepítés során, egyedül a szovjet félről volt elmondható, hogy radikalizáló aktivitást tanúsított, és Vorosilov marsall esetenként ki is került az egyeztetést a SZEB nyugati misszióival. 1946 februárjától a SZEB előírásai már egyre inkább lassították, végül ideiglenesen le is állították a kitelepítési folyamatot.

A Magyar Hivatalos Közlönykiadó 2004-ben jelentette meg Zinner Tibor munkáját, amely gazdag apparátussal tárgyalja a kitelepítés különböző állomásait. A megjelenés körülményeiből adódóan az itt írtak kormányzati álláspontot képviseltek (és minden politikai változás ellenére képviselnek ma is). A kötet egyfajta köztes álláspontot foglal el a „Potsdam-legenda” hívei és a magyar felelősség hangsúlyozói között. Az értékelés mindenesetre nehéz, mert Zinner többször ellentmondásba keveredik önmagával. Például először ismerteti az 1945. május 14-i pártközi egyeztetés után kialakult véleményt, és megállapítja, hogy az nem a kollektív felelősség elve alapján áll,¹³⁵ mert a politikailag felelősségre nem vonandó németeket csak „önként” lehet kitelepíteni, illetve ők csak „széttelepíthetők”, és nem alkalmazható rájuk a korabeli megfogalmazás szerint „gettószerű elkülönítés” [sic!]. Zinner szövegéből tehát az következik, hogy a két utóbbi szankciót nem tartja büntetésnek.

Zinner rámutat arra az ellentmondásra, hogy a kollektív felelősség állítólagos elvetése teljesen szemben áll a kollektív felelősséget kimondó 3820/1945. számú miniszterelnöki rendelettel, de ezt az ellentmondást nem oldja fel: „mégis, Potsdam

134 SZEB-jegyzőkönyvek (2003) 22.

135 Zinner (2004) 42.

136 Uo. 47.

előtt a különböző kollektív felelősséget hangoztató megnyilatkozások ellenére a koalíciós pártok elvetették a kollektív felelősségre vonást, és ragaszkodtak az 1945. május 14-én kötött pártközi megá-

llapodás betartásához”¹³⁶ – miközben az említett pártközi megállapodás lényegében a kollektív felelősségre vonás elveit tartalmazta.

Zinner helyenként nehezen követhető fogalmazása esetenként már a fejezetcímekben is látszik: „A magyarországi németek elűzésének moszkvai és prágai ter-

ve” című fejezet azt sugallja, mintha a kérdésre Budapesten kívül létezett volna teljes forgatókönyv, és mintha a lényeg nem Budapesten dőlt volna el. Másutt is zavarosan fogalmaz: „Nem magyar politikus ötölte ki a 200 ezer »fasiszta sváb« helyett a félmillió elűzendő németre vonatkozó állásfoglalást”¹³⁷ – miközben a félmillió szám seholy sem szerepelt kötelezettségként. „A potsdami döntők a német nemzetiségű lakosság kitelepítésének végrehajtásával nem a magyar kormányt, hanem a Szövetséges Ellenőrző Bizottságot bízták meg”¹³⁸ – miközben Potsdamban ebben a kérdésben nem döntöttek, és a SZEB feladata nem a kitelepítés végrehajtása, hanem a magyar kormány intézkedéseinek ellenőrzése volt (előbbihez a SZEB-nek nem is volt személyzete).

A felelősség kérdésében másutt sem fogalmaz teljesen egyértelműen (ez a témában publikáló szerzők közül többeknek is feltűnt¹³⁹). Olvasatában a SZEB 1945. augusztus 9-i, 450 ezer személyt említő kitelepítési „követelése”, illetve a Németországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság 1945. november 20-i jegyzékében közölt 500 ezres száma súlyos nyomást gyakorolt a kormányzatra, amely ekkor már enyhítéseket akart. Megfogalmazása azonban nem kikerülhetetlen kényszerre, hanem választásra utal, amikor azt írja, hogy „a minisztertanács [...] végül is engedett a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság sürgetésének, és a magyarországi németiség egészének kitelepítését határozta el – minimális kivételekkel – annak el- lenére, hogy ismerte az amerikai kormánynak a kollektív felelősség elvét elutasító, már [1945.] június 12-i memorandumában is kifejtett nézetét”¹⁴⁰.

Ugyanabban az évben Kovács Éva írt egy tanulmányt a *Regio* című folyóiratban. A felelősség kérdésével nem foglalkozott, viszont azt sugallta, hogy a kitelepítés emlékezete helyett helyesebb volna a soá témáját középpontba helyezni.¹⁴¹ Álláspontja, amelyet később az *Élet és Irodalom* hasábjain is kifejtett,¹⁴² nem kapott komolyabb visszhangot.¹⁴³

Romsics Ignác a *Magyarország története a XX. században* című, 1999-ben megjelent monográfiájában a németek kitelepítése kapcsán kiváló okként a „potsdami konferencia határozatai[t] és a SZEB döntés[ét]” említette.¹⁴⁴ A kérdést bővebben tárgyaló, a párizsi békeszerződésről írt monográfiája 2006-ban jelent meg. Ebben a felelősség kérdésében szintikus álláspontot foglalt el, egyaránt felsorolva a bel- és külpolitikai tényezőket.

137 Uo. 83.

138 Uo. 88.

139 Például Albert (2012) 82. és Kaltenecker (2006) 298–300.

140 Tilkovszky (1989) 169.

141 Kovács (2004).

142 Kovács Éva: Csak azért is: neurózis. *Élet és Irodalom*, 2011. január 28. 12.

143 Ez azonban nem jelenti azt, hogy Kovács véleménye egyedülálló lenne. Hasonló ötleteket nyugat-német balliberális értelmiségiek is megfogalmaztak, sőt ezek a vélemények sokáig uralták a téma közéleti diskurzusát – Németországban.

144 Romsics (1999) 302.

A könyvben a magyarországi németek elleni magyar akciókról szólva megemlíttette a csehszlovákiai magyarüldözéssel kapcsolatos összefüggéseket, de azt is, hogy a magyarországi svábellenesség retorikája tartalmában kínosan hasonlított a korábbi zsidóüldözésére, illetve azt, hogy a németiség különböző okokból „1946 elejére a legtöbb magyar szemében bűnbakká vált”.¹⁴⁵ Itt már hangsúlyozta, hogy a potsdami értekezleten a magyar kormány kérésére került sor a téma felvetésére, valamint azt, hogy az USA képviselői mérsékelni igyekeztek a kitelepítési ötleteket, miközben a Szovjetunió alkalmanként radikálisabb megoldásokat sugallt.

Fontosnak tartotta megemlíteni, hogy a SZEB augusztus 9-én felszólította a kormányt 450 ezer német kitelepítésének haladéktalan előkészítésére, de a felszólítás kétértelműségeit nem tárgyalta. Majd ezt írta: „Az ősz folyamán a nagyhatalmak képviselői megerősítették, hogy a lehető legtöbb német kitelepítését várják el a magyar kormánytól. A németországi SZEB november 20-án félmillióban állapította meg ezt a számot.”¹⁴⁶ Szerinte a magyar kormányzat álláspontja ezzel szemben inkább mérséklően hatott.

Akik a magyar kormány felelősségét az 1944–48 közötti elűzésekből gyakorlatilag teljes mértékben elutasítják, a *Magyar Szemle* című folyóiratban tették közzé írásaikat. Albert Gábor „Magyar felelősség – német szolidaritás?” című írása szerint: „A jogos sérelmek, ha időben és kellő tapintattal nem orvosolják, gyakran (mondhatnám, törvényszerűen) jogtalan, méltánytalan véleményekbe és indokolatlan vádaskodásba torkollnak. A magyarországi németek szégyenletes kitelepítését körülölelő csend mögött ilyesféle nem megfogalmazott indulatok, vádak és vélekedések gomolyognak. Önmagunkat csapnánk be, ha a hallgatás mélyén, amely a »svábok«, azaz a hazai németek kitelepítését övezi, nem vennénk észre a magyarság, az egykori, tehát az 1945-ös magyar kormány és a jelenkori magyar közvélemény elítélését. Ebben az ítéletben a német nemzetiség teljes, részleges, de mindenképpen lényegi felmentése egybefonódik az akkori magyar döntéshozó – jobb kifejezés híján – társadalmi elit ugyancsak lényegi elítélésével.

Tudomásul kell vennünk, hogy ennek a hallgatolagos vélekedésnek a hatására létezik, hat az a ki nem fejtett vélemény és ítélet, ami szerint a magyarországi németek kitelepítésének felelőssége a magyar kormányt, a magyarság egészét terheli.”¹⁴⁷

Tanulságos ennek a szövegnek az elemzése, mert túl az alapkérdésen, tehát a felelősség megállapításán, több, a Nemzeti Együttműködés Rendszerének történelempolitikájára jellemző valótlanyságot tartalmaz. Egyrészt a felelősség kérdését – mint azt eddig is bemutattam – egyáltalán nem ölelte körül csend. Régebben

145 Romsics (2006) 130.

146 Uo. 129.

147 Albert (2012) 82.

még a *Magyar Szemle* is közölt erről más jellegű írásokat.¹⁴⁸ Másrészt senki sem állította azt, hogy a magyarság „egésze”, csecsszopótól az aggastyánig felelős volna a németek elűzéséért. Egy ilyen állítás ugyanúgy a kollektív bűnösség hirdetése volna. Ezekre a valótlanságokra Albertnek azért lehet szüksége, mert így tudja fenntartani az örök megbántottság és sértettség pozícióját, amely emlékezetpolitikai szempontból a legbiztosabb szellemi hátországot biztosítja a viktimológiai konstrukciókhoz – ami egyébként a magyar és a magyarországi, illetve a kitelepített német lakosság körében egyaránt népszerű.

Ezzel ellentétes következtetésekre jutott Marchut Réka *Töréspontok* című, 2014-ben megjelent monográfiájában. Az ügy összes előzményét részletesen tárgyalva megállapította, hogy szovjet kényszerről nem, sugalmazásról viszont lehet beszélni.¹⁴⁹ Marchut már 2011-ben foglalkozott a potsdami határozatok kérdésével.¹⁵⁰ A határozat német, angol, francia és orosz szövegezését megvizsgálva azt a véleményt képviselte, hogy az nem egyértelmű, ráadásul az egyes szövegezesek el is térnek egymástól, ami a nagyhatalmak eltérő érdekeire utal. Éppen ezért a határozat nem értelmezhető egyértelmű kitelepítési utasításként. Annak ellenére, hogy ő gyűjtötte össze talán legkörrültekintőbben a magyar kormány felelősségét bizonyító dokumentumokat, arra a következtetésre jutott, hogy „[t]örténészként, évtizedek távlatából mondhatjuk azt, hogy a potsdami határozat nem volt kötelező érvényű, de az adott szituációban mozgó magyar politikus ezt nem vállalhatta nyilvánosan”.¹⁵¹ Ezt úgy kell érteni, hogy amennyiben a magyar kormány nyilvánosan vállalja az elűzés felelősségét, az Csehszlovákiának jogalapot adhatott volna arra, hogy ugyanezt tegye a szlovákiai magyarsággal. Ezért amennyiben a magyar kormány elűzést akart, akkor annak ódiúmát Potsdamra kellett hárítania.¹⁵²

Marchut – összefoglalóan – a következőt írta a *Töréspontokban*: „A felelősség kérdése többnyire úgy szokott felmerülni a különböző diskurzusokban, hogy a magyar kormány vagy a nagyhatalmak a felelősök a kitelepítésért? Azt gondoljuk, rossz ez a kérdésfeltétel, ennél sokkal összetettebb a dolog. A fő felelős a nemze-

148 Pál (1993).

149 Marchut (2014) 189.

150 Marchut (2011).

151 Marchut (2014) 199.

152 Marchut értékelésével nem értek teljesen egyet.

Való igaz, hogy a két népességmozgatás között kimutatható a kapcsolat. Attól kezdve azonban, hogy a szlovákiai magyarok elűzésének tervét a nagyhatalmak nem hagyták jóvá, és Magyarország, valamint Csehszlovákia 1946 februárjában megegyezett a lakosságcsereéről, a magyar kormánynak már végképp nem kellett attól tartania, hogy saját kitelepítési ötletei a csehszlovák oldalon is hasonlóakat generálnak. 1945 decemberében azonban ez csakugyan reális félelem volt. A kérdésben alapvetően a Szovjetunió kezében volt a döntés, és Sztálin nem támogatta Beneš elűzési terveit – többek között azért, mert megvalósulásuk rendkívül megnehezítette volna Magyarország integrálását a szovjet befolyási övezetbe.

tiszocialista Németország, amely saját élettér-tervének megvalósítására használta fel a délkelet-európai németiséget.¹⁵³ [...] A két világháború közötti óriási társadalmi feszültség erősítette rá a már évszázadok óta meglévő kurucos történetpolitikai gondolkodásra, és tette a társadalom nagy részét, a népet, németellenessé. Ez a réteg adta az 1945-től berendezkedő új rendszer társadalmi alapját, melyet gazdaságilag érdekeltté tettek a kitelepítésben. Felelősnek tartjuk a magyarországi németek azon részét, amelyik a nemzetiszocialista ideológia és Adolf Hitler kiszolgálójává vált. És természetesen messze nem utolsósorban felelősek a második világháború utáni magyar kormányok és a nagyhatalmak, amelyek a »német kérdés« megoldását keresve egyik eszközeként használták a kitelepítést.¹⁵⁴

ZÁRSZÓ

Magyarországon az elűzésre való emlékezés csírái a helyi közösségek szintjén már a hetvenes években megjelentek. A rendszerváltás után sok sváb faluban állítottak meglehetősen eltérő színvonalú, szimbolikájú és nyelvezetű emlékművet az eseménynek. A felelősök megnevezését általában kerülik,¹⁵⁵ ami több szempontból is érthető. A sokszínűséget az magyarázza, hogy a megrendelő általában a mindenkori helyi önkormányzat volt. A felelősség firtatása ellen pedig az hatott, hogy az elűzés tettesei általában nem helyiek voltak, ráadásul minden faluban maradtak németek, akiknek valahogyan együtt kellett élniük a betelepítettekkel. A régi sebek feltépésében tehát senki sem volt érdekelt.

A magyar–német kapcsolatok visszatérő eleme, hogy Magyarország közjogi méltóságai „bocsánatot kérnek” a németek kitelepítéséért. Azt, hogy ez a bocsánatkérés miről is szól valójában, a diplomáciai protokoll udvariasan nem szokta firtatni. Közelebbről nézve azonban nyilvánvalóvá válik, hogy az állami emlé-

kezetkultúra sok esetben ma sem több deklaratív frázissziporkáknál. Példa erre Szili Katalin, aki a bocsánatkérést más kontextusban ugyan, de 2002-ben úgy képzelte el, hogy „[k]észen állunk arra, hogy bocsánatot kérjünk minden bűnért – történt az a múltban, vagy történjen az a jövőben –, akár mi követtük el, akár nem. Azt kérjük a magyar nemzetől, hogy bocsássa meg a múlt vétkeit, ahogyan mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek.” A bibliai fordulatokhoz

153 Az értékelés így félreérthető. A szerző nyilván arra célozott, hogy a náci Németország felelős a kitelepítéseket lehetővé tévő politikai helyzet kialakulásáért, és nem arra, hogy egy bűncselekmény legitimálhat egy másikat.

154 Marchut (2014) 296–297.

155 Esetenként az emlékművek eltérő magyar és német szövegezéssel készültek. Néha a német szövegben az elűzés („Vertreibung”) kifejezés szerepel, míg a magyar verzióban a jóval neutrálisabb kitelepítés szó áll.

újabbban vonzódo egykori szocialista pártelnökhelyettes asszony figyelmét nyilván

elkerülte, hogy a bocsánatkérés értéktelen bünbánat nélkül, bünbánatot viszont nem lehet gyakorolni olyan ügyben, amelyet valaki el sem követett. (Nem beszélve arról, hogy az egész gesztust nevétségessé tette azzal, hogy az MSZP elődpártjának történelmi bűnei és a 2002-es politikai jobboldal vétkei között gyakorlatilag egyenlőségjelet tett.)

Aki azt gondolná, hogy ez a magatartás a baloldal sajátja, súlyos tévedésben van. A Nemzeti Együttműködés Rendszere méltó folytatója volt Szili Katalin munkásságának (akit kormányzati funkcióban ma újra alkalmaz¹⁵⁶). 2012 folyamán felmerült az Országgyűlésben, hogy a felvidéki magyarok kitelepítésére emléknapot kellene bevezetni. Az egyeztetések során azt a véleményt, hogy egy általános elűzés elleni emléknap sokkal hasznosabb lenne, mint egy nevesített, nem vették figyelembe. Annak érdekében azonban, hogy a várt politikai botrányt csökkentsék, egyfajta árukapcsolással döntés született arról, hogy a magyarországi németek is „kapjanak” egy emléknapot. Természetesen ennek részleteiről az érintettekkel előzetesen szinte semmilyen egyeztetést nem folytattak, csupán egy vidéki múzeumtól kértek véleményt. Az eredeti terv szerint november 20-át, az állítólagos „SZEZB-határozat” napját kívánták kitelepítési emléknapnak megjelölni, hogy ezzel is kifejezzék a nagyhatalmi döntéssel szemben a magyar kormány ártatlanságát. A múzeum javaslatára végül ebből január 19., azaz az első elűzöttestet szállító, Budaörsről induló szerelvény elindulásának napja lett. (Felmerült december 22., azaz a kormányhatározat napja is, de ezt a szakmai javaslat elvetette, mivel a dátum csak a magyar kormány felelősségét tükrözte volna. Végül 2012. december 12-én az Országgyűlés a Fidesz kezdeményezésére határozatban vezette be a magyarországi németek elhurcolásának emléknapját, amelyet azóta minden év január 19-én tartanak meg. Annak ellenére, hogy ezen a napon Budaörsről indult el a németek elűzése, a kormány elzárkózott tőle, hogy a megemlékezést ott tartsa meg, helyette – belpolitikai okokból – inkább Solymárt választotta – ott ugyanis kormánypárti a polgármester.)

Az országgyűlési határozat szövegében visszakanyarodott ahhoz a hazugsághoz, amelyet korábban a magyar kormány is hangoztatott, amennyiben a felelősséget a SZEZB-re tolta. Ráadásul összekeverte a német nemzetiségűek Szovjetunióba hurcolását és az elűzést. Mivel a határozat szövege ellen – nem nyilvánosság előtt – többen tiltakoztak,¹⁵⁷ egyéves huzavona után dr. Lukács Tamás

156 Szili Katalin 2015 óta autonómiakoncepciók kidolgozásával foglalkozó miniszterelnöki megbízott.

157 Budaörs Német Nemzetiségi Önkormányzata 6/2013 (I. 31.) sz. határozatával kezdeményezte a Magyarországi Németek Országos Önkormányzatán keresztül, hogy az országgyűlési határozatot több ponton módosítsák. Kérték, hogy az elhurcolás helyett az elűzés emléknapja legyen, a SZEZB határozata helyett a magyar kormány döntésére hivatkozzanak, valamint a 2014. évi megemlékezést tartsák Budaörsön. A budaörsi határozat alapján Heinek Ottó, a Magyarországi Németek Országos Önkormányzatának elnöke leve-

let írt az Országgyűlés elnökének, amelyben az előbb említettek közül az elhurcolásra és a SZEB-re vonatkozó kifejezések változtatását kérte.

(KDNP) és Potápi Árpád (Fidesz) önálló képviselői indítványt adtak be az Országgyűlésben. A tiltakozók nem tudták elérni, hogy az új szövegbe bármilyen, a

magyar kormány felelősségét említő nyilatkozat bekerüljön: ettől a politikai döntéshozók elzárkóztak. Végül a kormány a Lukács–Potápi-beadvány alapján 2013. december 20-án új határozatot adott ki, amelynek szövege megegyezett a korábbival, kivéve a SZEB-re történő hivatkozást. Arról, hogy mi vezette a kormányt korábbi országgyűlési határozata hatályon kívül helyezésére, nem jelent meg információ, mint ahogyan azt sem tudjuk, hogy az eredeti határozatot ki és milyen adatok alapján szövegezte – a magyarországi németeket vagy a történészsakma szervezeteit nem kérdezték meg. A magyarországi német nemzetiségi önkormányzat ekkor sem tudta elérni, hogy a határozatban *expressis verbis* benne legyen a magyar kormány felelőssége. Csak azt érték el – a semmitmondó szövegen kívül –, hogy 2013-tól az emléknapot a kormányzat már Budaörsön tartja meg. Nem meglepő, ha az első határozat történelemhamisítása és a második semmitmondása szinte senkinek nem tűnik fel. Akik észrevették, azok az érintett népcsoportokhoz tartoznak, és – feltehetően udvariasságból – inkább a hallgatást választották.

HIVATKOZÁSOK

Albert (2012)

ALBERT GÁBOR: Magyar felelősség – német szolidaritás? *Magyar Szemle*, Új folyam, XXI. évf. 3–4. május 1. 82–95.

Balogh (1982)

BALOGH SÁNDOR: *A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1944–1947. A fegyverszünetről a békeszerződésig*. Budapest, Athenaeum.

Balogh (1988a)

BALOGH SÁNDOR: Az új Magyarország és a magyarországi németek. In *300 év együttélés – A magyarországi németek történetéből*. 1–2. köt. Budapesti Nemzetközi Történészkonferencia (1987. március 6–7.). Szerk. Hambuch Vendel. Budapest, Tankönyvkiadó, 1. köt. 138–154.

Balogh (1988b)

BALOGH SÁNDOR: *Magyarország külpolitikája 1945–1950*. Budapest, Kossuth.

Balogh (1996)

BALOGH SÁNDOR: A magyarországi németek elhurcolása választott hazájukból. In *A magyarországi németek hozzájárulása a közös haza építéséhez. Tudományos tanácskozás az elűzés 50. évfordulóján*. Szerk.: Zielbauer György. Budapest, Országos Német Önkormányzat, 259–289.

Balog et al. (1978)

BALOGH SÁNDOR (et. al.): *A magyar népi demokrácia története: 1944–1962.* Budapest, Kossuth.

Balogh–Izsák–Gergely–Föglein (1986)

BALOGH SÁNDOR–IZSÁK LAJOS–GEGELY JENŐ–FÖGLEIN GIZELLA: *Magyarország története 1918–1975.* Budapest, Tankönyvkiadó.

Bank–Öze (2005)

BANK BARBARA–ÖZE SÁNDOR: *A „német ügy” 1945–1953. A Volksbundtól Tiszalökiig.* München-Backnang, Magyarországi Németek Országos Szövetsége.

Bellér (1988)

BELLÉR BÉLA: A magyarországi németek megítélése a második világháború után. In *300 év együttélés – A magyarországi németek történetéből.* 1–2. köt. Budapesti Nemzetközi Történetészkonferencia (1987. március 6–7). Szerk. Hambuch Vendel. Budapest, Tankönyvkiadó, 2. köt. 161–176.

Bibó (1986)

BIBÓ ISTVÁN: *Válogatott tanulmányok.* Szerk. Huszár Tibor. 1–3. köt. Budapest, Magvető.

Bodor (1975)

BODOR GYÖRGY: Székely honfoglalás 1945-ben. I. rész. *Forrás*, 1975. 3. 70–83.; II. rész *Forrás*, 1975. 4. 59–68.

Cseresznyés (1988)

CSERESZNYÉS FERENC: Megjegyzések a magyarországi német lakosság második világháború utáni kitelepítéséhez. A Nemzethűségvizsgáló Bizottságok Működése 1945–1946-ban. In *300 év együttélés – A magyarországi németek történetéből.* 1–2. köt. Nemzetközi Történetészkonferencia (1987. március 6–7.). Szerk. Hambuch Vendel. Budapest, Tankönyvkiadó, 2. köt. 218–228.

Dokumente (1992)

Dokumente zur Deutschlandpolitik. Herausgegeben vom Bundesminister des Innern. Wissenschaftliche Leitung: Karl Dietrich Bracher und Hans Adolf Jacobsen II. Reihe/Band 1 Die Konferenz von Potsdam Bearbeitet von Gisela Biewer Kriftel. Alfred Metzner 1992.

Fehér (1988)

FEHÉR ISTVÁN: *A magyarországi németek kitelepítése 1945–1950.* Budapest, Akadémiai.

Fehér (1993)

FEHÉR ISTVÁN: *Az utolsó percben. Magyarország nemzetiségei 1945–1990.* Budapest, Kossuth.

Földesi (2002)

FÖLDESI MARGIT: *A megszállók szabadsága.* Budapest, Kairosz.

Fülöp–Sipos (1998)

FÜLÖP MIHÁLY–SIPOS PÉTER: *Magyarország külpolitikája a XX. században*. Budapest, Aula.

Gergely–Izsák (2000)

GERGELY JENŐ–IZSÁK LAJOS: *A huszadik század története*. Budapest, Panonica.

Ginder (2000)

GINDER, PAUL: *Die ungarndeutsche Tragödie im 20. Jahrhundert*. Stuttgart, Selbstverlag.

Gyarmati (2010)

GYARMATI GYÖRGY: *Demokráciából a diktatúrába 1945–1956*. Magyarország története 20. Főszerk. Romsics Ignác. Budapest, Kossuth.

Habel (2003)

HABEL, FRITZ PETER: *Dokumente zur Sudetenfrage. Unerledigte Geschichte*. 5. kiad. München, Langen Müller.

Halmosy (1983)

HALMOSY DÉNES: *Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződései*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – Gondolat.

H. Haraszi (1993)

H. HARASZI ÉVA (szerk.): *Horthy Miklós dokumentumok tükrében*. Budapest, Balassi.

Kaltenecker (2001)

KALTENECKER, KRISZTINA: Das Dilemma der massenhaften oder vollständigen Zwangsaussiedlung der Deutschen aus Ungarn. Die Entstehungsgeschichte der Regierungsverordnung Nr. 12.330 / 1945 MP. In Heike Müns (Hg.): *Jahrbuch für deutsche und osteuropäische Volkskunde*. Marburg, N. G. Elwert Verlag, Band 44. 35–97.

Kaltenecker (2003)

KALTENECKER KRISZTINA: Szolidaritás és legalizált önkény. A „Bonni dokumentáció” Magyarország-képeről. In Gergely Jenő (szerk.): *Kút. Az ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola kiadványa*. Budapest, II. évf. 1. 77–94.

Kaltenecker (2004)

KALTENECKER, KRISZTINA: Solidarität und legalisierte Willkür. Die Darstellung der Vertreibung der Deutschen aus Ungarn in der Bonner Dokumentation. In Fata Márta (Hg.): *Das Ungarnbild der deutschen Historiographie*. Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 168–191.

Kaltenecker (2006)

KALTENECKER KRISZTINA: A magyarországi németek kitelepítése. *Múltunk*, 2006. 2. 298–300.

Kertész (1953)

KERTÉSZ, STEFAN: Die Vertreibung der Deutschen aus Ungarn. Eine Studie zur Nachkriegsdiplomatie. In *Südost-Stimmen III*. (Sonderheft), Stuttgart.

Korom (1984)

KOROM MIHÁLY: A magyar népi demokratikus átalakulás néhány sajátossága (1944–1948). In uő (szerk.): *Történelmi ismeret, történelmi tudat. A felszabadulás utáni történelem oktatásának feladatai*. Országos elméleti tanácskozás. Budapest, 1983. október 20–21. Budapest, Kossuth, 55–76.

Korom (1996)

KOROM MIHÁLY: Az Atlanti Chartától a potsdami kollektív büntetésig. A magyarországi német kitelepítés történetéhez. In *A magyarországi németek hozzájárulása a közös haza építéséhez. Tudományos tanácskozás az elűzés 50. évfordulóján*. Szerk.: Zielbauer György. Budapest, Országos Német Önkormányzat, 196–228.

Kovács (2004)

KOVÁCS ÉVA: Az elűzések európai emlékezete. Avagy hogyan emlékezünk a németek kitelepítésére a Soá fényében. *Regio*, 1. 111–118.

Lahav (2002)

LAHAV, YEHUDA: Svábok, magyarok a háború után. *Beszélő*, 7. évf. 9–10. szeptember–október, 154–161.

Marchut (2011)

MARCHUT RÉKA: Potsdam. Kényszer vagy lehetőség? Korabeli értelmezések. In *Visszatekintés a 19–20 századra. Tanulmányok*. Főszerk.: Erdődy Gábor. Szerk.: Cúthné Gyóni Eszter, Wirthné Diera Bernadett. Budapest, ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola Új- és Jelenkori Magyar Történeti Program, 190–204.

Marchut (2014)

MARCHUT RÉKA: *Töréspontok. A Budapest környéki némettség második világháborút követő felelősségre vonása és annak előzményei (1920–1948)*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatócsoport – Magyar Történelmi Társulat – Budaörsi Passio Egyesület.

Moszkvának jelentjük (1994)

Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948. Szerk., utószó Izsák Lajos és Kun Miklós. Budapest, Századvég,

Nagy (1990)

NAGY FERENC: *Küzdelem a vasfüggöny mögött*. 1–2. köt. Budapest, Európa.

Pál (1993)

PÁL JÓZSEF: Hamvas Endre csanádi püspök és a magyarországi németek kitelepítése. *Magyar Szemle*, 12. 1298–1308.

Pártközi értekezletek (2003)

Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció 1944–1948. Szerk.: Horváth Julianna–Szabó Éva–Szűcs László. Budapest, Napvilág.

Pölöskei–Gergely–Izsák (1997)

PÖLÖSKEI FERENC–GERGELY JENŐ–IZSÁK LAJOS (szerk.): *20. századi magyar történelem 1900–1994. Egyetemi tankönyv.* Második, bővített kiadás. Budapest, Korona.

Romsics (1999)

ROMSICS IGNÁC: *Magyarország története a XX. században.* Budapest, Osiris.

Romsics (2006)

ROMSICS IGNÁC: *Az 1947-es párizsi békeszerződés.* Budapest, Osiris.

Salamon (1995)

SALAMON KONRÁD: *Magyar történelem 1914–1990.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Seewann (1997)

SEEWANN, GERHARD: Der Vertreibungsprozess in und nach dem zweiten Weltkrieg aufgrund britischer Quellen. In Seewann, Gerhard (Hg.): *Migrationen und ihre Auswirkungen. Das Beispiel Ungarn 1918–1995.* München, R. Oldenbourg.

Seewann (2003)

SEEWANN, GERHARD: A németek Kelet-Európából elűzésének tipológiai sajátosságai. In *Népek együttélése Dél-Pannóniában. Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára.* Pécs–Budapest, Pro Pannónia – Magyar Történelmi Társulat, 343–354. /Pannónia Könyvek./

Sitzler–Seewann (1988)

SITZLER, KATHRIN–SEEWANN, GERHARD: Nationalitätenpolitik und Geschichte der deutschen Minderheit Ungarns in den Jahren 1938–1948. *Südosteuropa*, 37. 142–170.

Sorsforduló (1970)

Sorsforduló. Iratok a felszabadulás történetéhez. 1944. szeptember – 1945. április. Szerk: Karsai Elek–M. Somlyai Magda. 1–2. köt. Budapest, Kossuth.

Spannenberger (2005)

SPANNENBERGER NORBERT: *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között 1938–1944.* Budapest, Lucidus.

SZEK-jegyzőkönyvek (2003)

A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei, 1945–1947. Szerk.: Fejtl István. [Sajtó alá rend. és a jegyzeteket kész. Baráth Magdolna et al.; a bevezetőt írta Baráth Magdolna et al.]; [Közread. a Politikatörténeti Intézet.] Budapest, Napvilág.

Tildy Zoltán kormányának... (2005)

Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1945. november 15.–1946. február 4. Szerk., jegyz., bev. G. Vass István. Budapest, Magyar Országos Levéltár.

Tilkovszky (1989)

TILKOVSZKY LORÁNT: *Hét évtized a magyarországi németek történetéből 1919–1989.* Budapest, Kossuth.

Tilkovszky (1997)

TILKOVSZKY LORÁNT: *Német nemzetiség – magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből.* Pécs, JPTE TK Kiadói Irodája.

Till (2010)

TILL, JOHANN: Két észrevétel Yehuda Lahav cikkéhez. *Beszélő*, szeptember–december. 15. évf. 9.

Tóth (1993)

TÓTH ÁGNES: *Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák–magyar lakosságcsere összefüggései.* Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára.

Tóth (2000)

TÓTH ÁGNES: A magyarországi németek története a hazai történetírásban. In *Bács-Kiskun Megye Múltjából XVI.* Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 143–151.

Tóth (2008)

TÓTH ÁGNES: *Hazatértek. A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete.* Budapest, Gondolat.

Ungváry (2012)

UNGVÁRY KRISZTIÁN: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1920–1944.* Pécs–Budapest, Jelenkor – OSZK.

Vass (1991)

VASS HENRIK: Dokumentumok Rákositól – Rákosiról. *Múltunk*, 36. évf., 2–3. 271–272.

Veres (1963)

VERES PÉTER: *Az ország útján. Önéletírás 1944–1945.* Budapest, Szépirodalmi.

Weidlein (1996)

WEIDLEIN, JOHANN: *A magyarországi némettség küzdelme fennmaradásáért. Dokumentáció: 1930–1950.* [Heidelberg], Suevia Pannonica.

Zielbauer (1988)

ZIELBAUER GYÖRGY: A hazai németek kitelepítéséről az „Unser Hauskalender” 1949–1986 közötti számaiban megjelent cikkek-írások kapcsán. In *300 év együttélés – A magyarországi németek történetéből.* 1–2. köt. Nemzetközi Történeteszkonferencia (1987. március 6–7.). Szerk. Hambuch Vendel. Budapest, Tankönyvkiadó, 2. köt. 196–207.

Zielbauer (1989)

ZIELBAUER GYÖRGY: *A magyarországi némettség történetéből (1945–1949).* Budapest, Akadémiai. /Nemzetiségi Füzetek 7./

Zielbauer (1990)

ZIELBAUER GYÖRGY: *A magyarországi némettség nehéz évtizede 1945–1955.* Szombathely-Vép, Pannon Műhely.

Zinner (2004)

ZINNER TIBOR: *A magyarországi németek kitelepítése. Die Aussiedlung der Ungarndeutschen.* Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó.

ISBN 977-121-6785-45-6 ■ ISSN 1216-7851 (nyomtatott) ■ ISSN 2063-7497 (online)